

ირაკლი იმედაძე

*დოქტორი უზნაძის ფსიქოლოგიის ინსტიტუტი***1952 წლის დისკუსია დ. უზნაძის განწყობის ფსიქოლოგიის გარშემო**

საგვანაო სიტყვები: პაპოლოგის მოქმედება; ფიზიოლოგია და ფსიქოლოგია; განწყობის თეორიის იდეალისტურობა; ფსიქოლოგიური კანონზომიერება; განწყობის ფსიქიკურობა, არასწორი მართობა, მთლიანობა;

დოქტორი უზნაძის განწყობის ზოგადფსიქოლოგიური თეორიის კრიტიკული განხილვა-შეფასება და დისკუსია მის გარშემო დაიწყო მისი დამუშავების ადრეულ სტადიაზე და განსხვავებული ინტენსივობითა და მასშტაბით გრძელდებოდა თითქმის მთელი ხნის მანძილზე, რაც დ. უზნაძის სკოლა არსებობდა. ამ სამეცნიერო სკოლის აღმოცენების ზუსტი თარიღის დასახელება შეუძლებელია, მაგრამ, სავარაუდოდ და მიახლოებით, მისი არაოფიციალური გაფორმების საწყის ეტაპად “საქართველოს საფსიქოლოგიო საზოგადოების” (თავდაპირველად მას ასე ერქვა) შექმნა შეიძლება მივიჩნიოთ (1927 წ.). როგორც ჩანს, ამ დროისთვის დ. უზნაძემ მიიჩნია, რომ საქართველოში უკვე საკმარისად ბევრი კვალიფიცირებული სპეციალისტი მუშაობს ფსიქოლოგიასა და მომიჯნავე სფეროებში, რათა ისინი გაერთიანდნენ ერთი საზოგადოების ფარგლებში. საზოგადოების დანიშნულება იყო საქართველოში ფუნდამენტური და გამოყენებითი ფსიქოლოგიის განვითარების ხელშეწყობა. დ. უზნაძემ ამ მომენტისთვის უკვე საკმარისად წინ წასწია კვლევა-ძიება ფსიქოლოგიის რამდენიმე მიმართულებით, ესენია: ზოგადი, გენეტიკური, პედაგოგიკური (პედოლოგია), შრომის (ფსიქოტექნიკა) ფსიქოლოგია. მაგრამ ნამდვილი სამეცნიერო სკოლა ყოველთვის გარკვეული მეცნიერული მიმართულების გამომხატველია, ახალი იდეის, თვალსაზრისისა თუ კონცეფციის გამტარებელია და მის გარშემო არის კონსოლიდირებული. ამ კუთხით თუ შევხედავთ, დ. უზნაძის სკოლა, როგორც დამოუკიდებელი მეცნიერული ერთეული, XX საუკუნის ოცდაათიან წლებში ჩამოყალიბდა. განწყობის თეორიამ, როგორც ამ სკოლის გამაერთიანებელმა და მასაზრდოებელმა წყარომ, ექსპერიმენტულ ნიადაგზე დაფუძნებული მოძღვრების სახე მაშინ მიიღო. ამ თეორიული სისტემის პირველი მონახაზი და ვარიანტი (ე. წ. ბიოსფერული კონცეფცია) დ. უზნაძემ ოცდაათიან წლების პირველ ნახევარში მოგვცა. მაგრამ მისი ექსპერიმენტული ბაზის დამუშავება ოცდაათიანების მიწურულსა და ოცდაათიანების დასაწყისში დაიწყო. რაც მთავარია, ამ პროცესში თავიდანვე აქტიურად იყვნენ ჩართული დ. უზნაძის მოწაფეები. ამ პროცესის თვითმხილველისა და დ. უზნაძის ყველაზე ავტორიტეტული ბიოგრაფის, ნადეჟდა ბერუღავას ცნობით, კვლევის “მიზნის, ამოცანის და მეთოდის განსაზღვრა და ზოგადი ხელმძღვანელობა დ. უზნაძეს ეკუთვნოდა: განწყობის ყველა ექსპერიმენტის ის თავისი ძირითადი იდეის მიხედვით აყალიბებდა და მოპოვებული ფაქტი განწყობის ცნების საერთო კონტექსტში შეჰყავდა; მაგრამ ჩატარებულ ექსპერიმენტზე გაწეულ შრომას იგი ცდის უშუალო მწარმოებელ თანამშრომელს აკუთვნებდა და ამ საკითხის ავტორობას მას აკისრებდა” [3: 57]. აქედან ჩანს, რომ დ. უზნაძე სპეციალურად ზრუნავდა საკუთარი მეცნიერული სკოლის შექმნაზე, რაც შემდგომი მოვლენების ფონზე, ერთობ შორსმჭვრეტელურად გამოიყურება. საქმე ისაა, რომ მისი შემოქმედებითი ცხოვრების მთავარი მონაპოვარის, განწყობის თეორიის დაცვა უამრავი შემოტევისაგან და ფართო ფსიქოლოგიური საზოგადოებრიობისთვის მის ღირსებათა წარმოჩენა, უმთავრესად, სწორედ ამ მეცნიერული სკოლის წარმომადგენლებს ხვდა წილად.

ყოველივე ეს დ. უზნაძის გარდაცვალების (1950 წ.) შემდეგ დაიწყო. ახრთა სხვადასხვაობა სკოლის შიგნით, ცხადია, მანამდეც არსებობდა. მაგალითად, ა. ბოჭორიშვილი თავიდანვე

განსხვავებულ პოზიციაზე იდგა დ. უზნაძის თეორიის ზოგიერთ ძირეულ ასპექტთან დაკავშირებით. თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ დ. უზნაძის სოცოცხლეში ამ უთანხმოებას ღია დისკუსიის სახით თავი არ უჩენია. ამაზე ქვემოთ უფრო დაწვრილებით ვისაუბრებთ. ა. ფრანგიშვილი იყო პირველი, ვინც საჯაროდ გააკრიტიკა დ. უზნაძის შეხედულებები 1932 წელს ვრცელ წერილში [21]. მასზე საგანგებოდ სხვა დროს ვისაუბრებთ, მაგრამ ობიექტურობა აქვე მოითხოვს ითქვას, რომ ეს კრიტიკა, ძირითადად, მიმართული იყო დ. უზნაძის თეორიის პირველი (ბიოსფერული) ვარიანტის მიმართ, რომელიც, საბოლოოდ, მისმა ავტორმაც უარყო. როგორც შემდგომ დავრწმუნდებით, თეორიის ეს ვერსია სამიზნედ სხვა კრიტიკოსებმაც გაიხადეს.

ამჟამად შეგვიჩნდება არა სკოლის შიგნით არსებულ აზრთა სხვადასხვაობაზე, არამედ სკოლის გარედან მომდინარე კრიტიკულ შეფასებებზე. ისინი გამოითქმოდა სხვადასხვა დროს და სხვადასხვა ფორმით, მათ შორის სპეციალური თათბირებისა და დისკუსიების სახით. პირველი ასეთი დისკუსია საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ინიციატივით მოეწყო თბილისში, 1952 წლის 8-11 აპრილს სახელწოდებით “საბჭოთა ფსიქოლოგიის ზოგიერთი საკითხი” [27]. იმისთვის, რათა გასაგები გახდეს პაექრობის შინაარსი და ხასიათი, საჭიროა გავითვალისწინოთ საერთო ფონი, რომელზეც დისკუსია მიმდინარეობდა და კონკრეტული ვითარებები, რომელთაც მისი პროვოცირება მოახდინეს.

ომის შემდგომ პერიოდში საბჭოთა კავშირში იდეოლოგიური ატმოსფერო დაიძაბა. ამის ერთერთი გამოხატულება იყო მეცნიერებაზე პარტიული კონტროლის გამძაფრება. მაგალითისთვის შეიძლება დავასახელოთ სოფლისმეცნიერებათა აკადემიის 1948 წლის გახმაურებული სესია, რომელზეც, ფაქტობრივად, განადგურებულ იქნა გენეტიკა. მას მოჰყვა 1950 წელს სტალინის უშუალო დავალებით მალენკოვისა და ჟდანოვის მიერ ორგანიზებული ე. წ. ორი აკადემიის (დიდი და სამედიცინო აკადემიის) გაერთანებული სესია. იგი მიეძღვნა იმას, რომ ივანე პავლოვის მოძღვრება გამოცხადებულიყო ერთადერთ ჭეშმარიტ სწავლებად, რომელზეც უნდა დაფუძნებულიყო ბიოლოგია, მედიცინა და ფსიქოლოგია. სესიამ ბიძგი მისცა მოძრაობას ფსიქოლოგიის პავლოვურ ყაიდაზე გადაყვანის მიმართულებით. ამაზე მსჯელობა გაიმართა სესიიდან რამდენიმე თვის მერე მოსკოვში პედაგოგიკური აკადემიის ფსიქოლოგიის ინსტიტუტის სამეცნიერო საბჭოს გაფართოებულ სხდომაზე (მისი სტენოგრამა დაეგზავნა წამყვან სამეცნიერო ცენტრებს, მათ შორის თბილისის ფსიქოლოგიის ინსტიტუტს, რომლის თანამშრომლები გულდასმით გაეცნენ მას): 1951 წლის დასაწყისში პარტიის ცენტრალური ორგანოს, გაზეთ “პრავდის” წერილში მკაცრი შეფასება გაკეთდა ფსიქოლოგიისა და პედაგოგიკის ჩამორჩენის თაობაზე, რასაც მოჰყვა აზრთა გაცვა-გამოცვლა “უნიტელსკაია გაზეტას” ფურცლებზე. ბოლოს, 1952 წელს მოსკოვში გაიმართა თათბირი ქვეყნის წამყვანი ფსიქოლოგების მონაწილეობით. მას წინ უძღოდა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მიერ მოწვობილი აღნიშნული დისკუსია. იგი გამოძახილი იყო ზემოთ მოყვანილი მოვლენებისა. მაგრამ მას უშუალო ბიძგი მისცა ერთი თვით ადრე “ლიტერატურულ გაზეთში” საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტის, ფიზიოლოგ დიმიტრი გედევანიშვილის წერილმა: “ერთი იდეალისტური კონცეფციის შესახებ ფსიქოლოგიაში”. წერილი მიმართული იყო დ. უზნაძის განწყობის ფსიქოლოგიის წინააღმდეგ. მას საგრძნობი რეზონანსი ჰქონდა მეცნიერულ წრეებში. განსაკუთრებული გაღიზიანება და შეაშფოთება გამოიწვია ქართული ფსიქოლოგიური სკოლის წარმომადგენლებში. წერილში გამოთქმული შეფასებები და ბრალდებები, ისედაც მწვავე იდეოლოგიურ ფონზე, აუცილებლად მოითხოვდა პასუხს.

რეაგირების ყველაზე ოპტიმალურ და ეფექტურ ფორმად მიიჩნიეს საჯარო დისკუსია. იგი იშვიათი ოპერატიულობით მომზადდა. ერთ თვეში მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობაში დაისტამბა დისკუსიის მოხსენების თეზისები. ამ მცირე ზომის კრებულში წარმოდგენილია სულ ხუთი ავტორის (ალექსანდრე ფრანგიშვილის, რევაზ ნათაძის, ანგია ბოჭორიშვილის, დარეჯან რამიშვილის, იოსებ ბჟაღავას) გაშლილი თეზისები [7]. როგორც ჩანს, ისინი ითვლებოდნენ ძირითად მომხსენებლებად. ძირითად მომხსენებლებს, თანამომხსენებლებს და მათ ოპონენტებს,

რეგლამენტის თანახმად, პრაქტიკულად განუსაზღვრელი დრო მიეცათ. კამათში გამომსვლელებს გარკვეული შეზღუდვები ჰქონდათ დროში. როგორც სტენოგრაფიული მასალა მოწმობს, დისკუსიაში სულ 28 მეცნიერი გამოვიდა. რამდენიმე მათგანს ორი მოხსენება ჰქონდა (დამასრულებელი სიტყვა). ოთხსაათიანი სხდომები ტარდებოდა დილით და საღამოს. შესავალი და შემაჯამებელი სიტყვა წარმოთქვა აკადემიის ვიცე-პრეზიდენტმა ნიკო ბერძენიშვილმა. იგი თავმჯდომარეობდა სხდომების დიდ ნაწილს, თუმცა მას ენაცვლებოდნენ აკადემიის სხვა ხელმძღვანელებიც (მაგალითად, აკადემიკოსი ნიკო მუსხელიშვილი). თვითმხილველთა გადმოცემით, სხდომებმა მთელი თბილისის ინტელექტუალური ააფორიაქა. ფურცელადი ქუჩაზე მდებარე ე. წ. “მასწავლებელთა სახლის” დარბაზი მსმენელს ვერ იტევდა. ატმოსფერო უკიდურესად დაძაბული იყო. ყველას ესმოდა, რომ სასწოროზე იყო შემოდებული არა მხოლოდ ყველას მიერ სათაყვანებელი მეცნიერის, დიმიტრი უზნაძის სახელი და ღირსება, არამედ, შესაძლოა, მთელი ქართული ფსიქოლოგიური სკოლის ბედი. ამ სამეცნიერო სკოლის მუშაობა, ცხადია, მისი ფუძემდებლის ხაზს მიჰყვებოდა და მაშინ უკვე სოლიდური ავტორიტეტი ჰქონდა. ამრიგად, დისკუსიაზე, არსებითად, ორი დიდი საკითხი განიხილებოდა: 1) ი. პავლოვის მოძღვრება და ფსიქოლოგია და 2) დ. უზნაძის განწყობის ფსიქოლოგიის იდეოლოგიური კორექტულობა. ვინაიდან მეორე საკითხი პირველთან კავშირში განიხილებოდა, ამიტომ გამომსვლელთა დიდი ნაწილი, არსებითად, ორივე საკითხს შეეხო.

პირველ საკითხთან დაკავშირებით რამდენიმე პრინციპული მოსაზრება გამოითქვა, თუმცა მთლიანობაში ქართველი ფსიქოლოგების პოზიცია ერთსულოვანი იყო. კერძოდ, აღინიშნა, რომ პავლოვის მოძღვრებასთან ფსიქოლოგიის მიმართების ანალიზს ფსიქიკის ორგანული, ფიზიოლოგიური საფუძვლების და, საბოლოო ჯამში, ფსიქოლოგიის საკვლევი სფეროს, მისი დამოუკიდებელ მეცნიერებად არსებობის პრობლემებთან მივყავართ. ეს მიმართება და მისგან გამომდინარე პრობლემები ერთმნიშვნელოვნად და მართებულად ვერ იქნა გააზრებული იმ განხილვათა მსვლელობაში, რომლებიც „პავლოვურ სესიას“ მოჰყვა. ქართველი ფსიქოლოგების კრიტიკის ძირითად სამიზნედ ბორის ტეპლოვი გახდა. სწორედ მან გააკეთა მთავარი მოხსენება მოსკოვის ფსიქოლოგთა თავყრილობის წინაშე და წარმოადგინა გარკვეული ფორმულირებები ამ საკითხთან დაკავშირებით. ბ. ტეპლოვი ამტკიცებდა, რომ ფსიქოლოგიის საგანია “ფსიქიკური შინაარსები მათ ერთიანობაში ფსიქიკური მოქმედების მექანიზმებთან”. ამასთან საგანგებოდ განმარტავდა, რომ “ფსიქიკური პროცესების მექანიზმები – ესაა ადამიანის ტვინის უმაღლესი ნერვული მოქმედების კანონები”; “თანმიმდევრული მარქსისტისთვის არაა და არც შეიძლება არსებობდეს ტვინის მოქმედების მექანიზმებისაგან განსხვავებული, რაიმე სპეციალური ფსიქოლოგიური მექანიზმები”.

ამ დებულებების ბიოლოგიზმი და რედუქციონიზმი თვალში საცემია. “პავლოვური ფსიქოლოგიის” ამგვარი გაგება ფსიქოლოგიის ფიზიოლოგიაზე დაყვანას და მის გაუქმებას ნიშნავს. ფსიქიკური მოვლენების (“შინაარსების”) მექანიზმების გარკვევა მათ ახსნას, ანუ სათანადო კანონზომიერების დადგენასა და შესწავლას გულისხმობს. თუ ეს კანონები ფიზიოლოგიურია (თუნდაც პავლოვის ფიზიოლოგიის მნიშვნელობით), მაშინ ფსიქოლოგია საკუთარი კანონების გარეშე რჩება და, როგორც დამოუკიდებელი მეცნიერება, არსებითად, უქმდება. კანონზომიერების საკითხი მეცნიერების საგნის საკითხია. სადაც არაა სპეციფიკური კანონზომიერება, იქ არც სპეციალური (დამოუკიდებელი) მეცნიერებაა. ასე შეიძლება განზოგადდეს ქართველი ფსიქოლოგების პოზიცია, რომელიც მრავალ გამოსვლაში გაჟღერდა.

მოცემული თვალსაზრისის და საზოგადოდ ფსიქოლოგიის ფიზიოლოგიაზე დაყვანის წინააღმდეგ წარმოდგენილი იყო სხვადასხვა არგუმენტი. ითქვა, რომ ნერვული მოქმედების კანონზომიერებათა, ფსიქიკური პროცესების მექანიზმების სახით ფსიქოლოგიური კვლევის საგნად გამოცხადება ორივე მეცნიერებას (ფსიქოლოგიას და ფიზიოლოგიას) ტოვებს საგნის გარეშე. გამოდის, რომ თავის ტვინის ფიზიოლოგიაში გარკვევა ფსიქოლოგიის საქმეა. არც

ფსიქოლოგია იძენს ამით არაფერს. პირიქით, ის თავისი მექანიზმების (კანონზომიერებათა) გარეშე რჩება (რ. ნათაძე, ა. ბოჭორიშვილი, ს. წერეთელი და სხვა).

ნერეული სისტემის პროცესებს ფიზიოლოგია შეისწავლის. გასარკვევია, რატომ უნდა გადაიქცეს იგი სხვა მეცნიერებად, თუ ამას დაუშვამტებთ იმ მოვლენების აღწერას, რომელთა ახსნით მექანიზმებსაც ეს პროცესები შეადგენს (დ. რამიშვილი). ამასთან მიხედვით, რომ “ფსიქიკური შინაარსების” აღწერა თავისთავად, ფიზიოლოგიური მექანიზმების მოშველიების გარეშე, არაფერს ფსიქოლოგიურს არ შეიცავს. აქედან გამომდინარე გაუგებარია, რატომ ეწოდება “ფსიქოლოგიური შინაარსი” ისეთ რაიმეს, რაც ფსიქოლოგიურ გარკვეულობას ფიზიოლოგიურ მექანიზმებთან მიმართებაში იღებს. როგორ იძენს ფსიქოლოგიურ ხასიათს “ფსიქოლოგიური შინაარსი” (რომელიც რატომღაც არაფსიქოლოგიურია) ფიზიოლოგიურ მექანიზმებთან დაკავშირების გზით (ა. ბოჭორიშვილი).

ფსიქიკური პროცესების ფიზიოლოგიური მექანიზმების ცოდნა საჭიროა, მაგრამ ეს ვერ ამოწურავს და ვერ შეცვლის ამ პროცესების ფსიქოლოგიურ ახსნას. საჭმე ისაა, რომ ფსიქიკას თავისი სპეციფიკა აქვს, წინააღმდეგ შემთხვევაში ის არც წარმოიქმნებოდა. ეს სპეციფიკა, პირველ რიგში, ისაა, რომ ფსიქიკური მოვლენების სფეროში შინაარსეული (საზრისული) კავშირებია მოცემული. მათი გამოყვანა უშუალოდ ნერეული პროცესების მექანიკური კავშირებიდან შეუძლებელია. ფსიქიკური შინაარსის სპეციფიკა არ აისახება ფიზიოლოგიურ სუბსტრატში მიმდინარე აგზნების პროცესის თავისებურებაში, რომელიც მხოლოდ რაოდენობრივად ცვალებადობს. აგზნების ნერეული პროცესი ისევე აუცილებელია ფსიქიკური პროცესისთვის, როგორც ჰაერი სუნთქვისთვის. მაგრამ როგორც ჰაერის არსებობა ვერ აგვიხსნის სუნთქვას, ისევე ფიზიოლოგიური პროცესი ვერ გახსნის ფსიქიკურის სპეციფიკურ ბუნებას (ნ. ჭრელაშვილი). იგივე ითქმის მოქმედების ფიზიოლოგიასა და ფსიქოლოგიაზე. ამ უკანასკნელის შინაარსი, მისი საზრისული მხარე სრულებით არ ჩანს თანმდევ კუნთურ პროცესებში. ფიზიოლოგიამ მხოლოდ მექანიკური კავშირები იცის.

ფსიქიკის შინაარსეული მხარე უშუალოდ არის დაკავშირებული მის სოციალურ ბუნებასთან. საზოგადოდ ფსიქიკის გარემოსეული და, კერძოდ, საზოგადოებრივი დეტერმინაცია არ ჩანს ფსიქოლოგიის საგნის იმ განმარტებაში, რომელიც პავლოვის ფიზიოლოგიურ სწავლებას ეფუძნება. არა და ამის გარეშე რა მარქსიზმი; მას ხომ ცნობიერება ყოფიერებიდან, კონკრეტულად კი წარმოებით ურთიერთობათა თავისებურებებიდან გამოჰყავს. აქ უკვე ფსიქიკის სხვა, ფართო გაგებით მატერიალური, მაგრამ არაფიზიოლოგიური მიზეზებია საძებარი. ამ გარემოებაზე მიუთითებს ბ. ტეპლოვს მოსკოვშიც (მაგ. ვ. კოლბანოვსკი და სხვა). ამასვე მიაქცია ყურადღება ბევრმა გამომსვლელმა თბილისში. მოსკოვის ფსიქოლოგიის ინსტიტუტში ტეპლოვმა შემდეგნაირად განმარტა თავისი პოზიცია: “ფსიქოლოგებმა უნდა დაძლიონ თავისი სახის დაკარგვის უსაფუძვლო შიში. უნდა საბოლოოდ აღმოიფხრას ყბადაღებული დუალიზმი, რომელიც ფსიქიკური პროცესების თავისებურების თეზისის უკან იმალება”. რადგან დუალიზმის დაძლევა ფსიქიკურის თავისებურების დაკარგვას უკავშირდება, ეს პოზიცია მართლაც იმსახურებს კრიტიკულ შეფასებას. ქვემოთ კიდევ ვისაუბრებთ ამ თემაზე.

თბილისის დისკუსიაზე ბ. ტეპლოვს, პროფესორ ლიუბა ასათიანის სახით, თავგამოდებული დამცველი გამოუჩნდა, მათ შორის ამ საკითხშიც. საზოგადოდ, იგი დაჟინებით მოუწოდებდა ქართველ ფსიქოლოგებს, გაეზიარებინათ მოსკოველი კოლეგების აზრი, კერძოდ ბ. ტეპლოვისაც. თავის გამოსვლაში ლ. ასათიანი ამტკიცებდა, რომ პირობით კავშირებსაც შეუძლიათ ასახონ სოციალური გარემო. მაგალითად, ე. წ. “მეორე სასიგნალო სისტემა” სოციალური გარემოს პროდუქტია და ადამიანის სამეტყველო მოქმედების საფუძველში მდებარე რეფლექტორული კავშირების წარმოქმნას განსაზღვრავს. ეს პოზიცია შეფასდა, როგორც “ნამდვილი უოთსონიზმი”. ჯ. უოთსონსაც მიაჩნდა, რომ მეტყველება არის ისეთივე მექანიკური ჩვევა, როგორც ყველა დანარჩენი. საზოგადოდ კი “სოციალური კანონზომიერებები ფიზიოლოგიურ კანონზომიერებათა ჭერს ზემოთ არიან” (დ. რამიშვილი). შეიძლება ითქვას, რომ ლ. ასათიანის მცდელობას,

დაერწმუნებინა საზოგადოება გარკვეულ დებულებების ჭეშმარიტებაში იმის საფუძველზე, რომ ისინი ავტორიტეტულ მოსკოველ კოლეგებს ეკუთვნის, წარმატება არ მოჰყოლია.

დუალიზმის აღმოფხვრის საკითხს მოსკოვში სერგეი რუბინშტეინიც შეეხო. მისი აზრით, ი. პავლოვის სწავლებამ ზედმეტი გახადა ადამიანის ცნობიერების ახსნა ორი ფაქტორის – ტვინისა და საზოგადოებრივი ცხოვრების – მეშვეობით. ვინაიდან, ი. პავლოვის მიხედვით, ცენტრალური ნერვული სისტემის მოქმედება რეფლექტორული ბუნებისაა, ხოლო რეფლექსი გარემოს ზემოქმედებაზე ტვინის საპასუხო რეაქციად განიხილება, საჭირო აღარ არის, ვილაპარაკოთ ცალკე გარემოზე და ცალკე ბიოლოგიურ ფაქტორზე. ერთი სიტყვით, ფიზიოლოგიური რეაქცია “აერთიანებს” ბიოლოგიურ და სოციალურ ფაქტორებს. ეს თეზისი ს. რუბინშტეინის მიერ განიხილება, როგორც “გარეგანისა და შინაგანის ერთიანობის” დებულების ერთგვარ კონკრეტიზაცია. აღნიშნული დებულება მის მიერ ადრე იყო წამოყენებული, და მარქსისტი ფსიქოლოგების ერთ ნაწილში საკმაოდ გავრცელდა. საინტერესოა, რომ იგი, არსებითად, მისაღები აღმოჩნდა დ. უზნაძის სკოლის წარმომადგენლებისთვისაც. ეს არ არის გასაკვირი. განწყობის ცნების გააზრება შინაგანისა და გარეგანის ერთიანობის პრინციპის საფუძველზე ხომ დ. უზნაძის თეორიის უმნიშვნელოვანესი პრინციპია. ა. ბოჭორიშვილმა ნათლად გამოხატა ქართველი ფსიქოლოგების პოზიცია: “ეს იდეა პრინციპში თანაგრძნობას იწვევს. მაგრამ, სამწუხაროდ, არც პროფ. ბ. ტეპლოვი და არც პროფ. ს. რუბინშტეინი არაფერს ამბობენ იმაზე, თუ როგორ ხდება, რომ ერთი ფაქტორი სწევს სხვადასხვა კატეგორიის რეალობისადმი კუთვნილი ორი ფაქტორის მაგიერობას. ფაქტიურად, იდეა ფსიქიკური პროცესის ახსნისა ერთი ფაქტორით, რომელიც უნდა შეიცავდეს ბიოლოგიურსაც და სოციალურსაც, ხსენებულ ავტორებთან დაიყვანება მხოლოდ და მხოლოდ ფიზიოლოგიური ფაქტორით ახსნის იდეაზე” და შემდგომ “განწყობის ცნება შესაძლებელყოფს იმ კანონების გათვალისწინებას, რომლებითაც სწარმოებს ბიოლოგიურისა და სოციალური მოვლენების ურთიერთმიმართება და ურთიერთკავშირი. განწყობა ამ რეალობის კონკრეტული გამოვლინებაა”¹.

როგორც ვნახეთ, ფსიქოლოგიის ზოგადმეთოდოლოგიურ საკითხებზე მსჯელობამ განწყობის ცნებამდე მიგვიყვანა. ეს ბუნებრივია. განწყობის თეორია დიდი ზოგადფსიქოლოგიური თეორიაა და მას უნდა ჰქონდეს პასუხი ძირეულ მეთოდოლოგიურ საკითხებზე. ამასთანავე დისკუსიის ყველაზე მწვავე თემა იყო განწყობის თეორიის განხილვა ფსიქოლოგიის გარშემო მიმდინარე კამათის კონტექსტში. დაისვა კითხვა, თუ დ. უზნაძის სკოლაში მიმდინარე კვლევა-ძიება რამდენად შეესაბამება იმ კრიტერიუმებს, რომლებსაც საბჭოთა იდეოლოგია მეცნიერებას უყენებს. ასე დასვა საკითხი ძირითადად “მბრალდებელმა” დ. გედევანიშვილმა. ასეთივე იყო დისკუსიის კიდევ ორი ფიგურანტის, ფილოსოფოსების ალექსანდრე ქუთელიასა და კონსტანტინე აკბარდიას მოხსენების მიზანდასახულობაც. კრიტიკული იყო, აგრეთვე სიმონ ყიფშიძის გამოსვლებიც, თუმცა აქ იდეოლოგიური სარჩული თითქმის არ ჩანდა. პაექრობაში მონაწილეობა მიიღო დ. უზნაძის სკოლის თითქმის ყველა წამყვანმა მეცნიერმა. სხვა სპეციალობებიდან წამომადგენილი იყო ფილოსოფია, ენათმეცნიერება, ნევროლოგია, ფიზიოლოგია და მედიცინა.

¹ ფსიქოლოგიის პავლოვურ გარდაქმნებთან დაკავშირებით სხვა საკითხებიც განიხილებოდა. მაგალითად, რამდენიმე გამოსვლაში საკმაო ადგილი დაეთმო მეთოდის პრობლემას. საქმე ისაა, რომ ფსიქოლოგიის ფიზიოლოგიური რევიზიის კონტექსტში ხაზი გაესვა ე. წ. “ობიექტური მეთოდის” დამკვიდრების საკითხს, რომელიც მთლიანად უნდა ჩანაცვლებოდა “სუბიექტურ მეთოდს”, ანუ თვითდაკვირვებას (ა. ლეონტიევი, ბ. ტეპლოვი). განსაკუთრებით ფართოდ შეეხო ამ საკითხს ა. ბოჭორიშვილი. მან განმარტა, რომ ობიექტურია და მეცნიერული ის მეთოდი, რომელიც თავისი კვლევის საგანს ისე ასახავს, როგორიც ის არის. ფსიქიკური პროცესების, როგორც ასეთების ასახვა, პირდაპირი დაკვირვება, მხოლოდ ინტროსპექციით შეიძლება. იგი ფსიქიკური მოვლენების აღწერას გვაძლევს. მათ ასახსნელად არსებობს სხვა მეთოდები, კერძოდ ექსპრიმენტი ან ინტერპრეტაცია. ოღონდ გასათვალისწინებელია, რომ ორივე მათგანი, ასე თუ ისე, მაინც თვითდაკვირვებაზეა დამოკიდებული. ეს უკანასკნელი ხშირად ექსპრიმენტის სტრუქტურის ნაწილია (მაგ. ვ. ვუნდტი, ვიურცბურგის სკოლა), ხოლო ინტერპრეტაცია თავისი არსით მეორეული შემეცნებითი აქტია და, როგორც ფსიქოლოგიური მეთოდი, ინტროსპექციის მონაცემებს ემყარება.

ზემოთ ითქვა, რომ დ. გედევანიშვილმა დისკუსიამდე გამოაქვეყნა კრიტიკული წერილი. ის კარგად იყო ცნობილი დისკუსიის მონაწილეებისთვის. დ. გედევანიშვილთან მოპაექრენი ევრდნობოდნენ როგორც ამ დაბეჭდილ წყაროს, ისე მისი ავტორის ვრცელ მოხსენებას დისკუსიაზე, რომელიც, არსებითად იმეორებდა წერილის შინაარსს. დ. გედევანიშვილის ყველა კრიტიკული მოსაზრება, საბოლოოდ, მთავარი ბრალდების – განწყობის ფსიქოლოგიის იდეალისტურობის დამტკიცებას ემსახურება. ძირითადი არგუმენტი შემდეგშია: დ. უზნაძემ მოიპოვა საინტერესო ფაქტები, რომლებიც აღქმის ილუზიებს ეხება. მაგრამ ამ ფაქტების ამხსნელი “უზნაძის ფსიქოლოგიური კონცეფცია თავის საფუძველში არის იდეალისტური, ანტიპავლოვური”. ე. წ. განწყობისეული ფაქტები შეიძლება სწორად და ამომწურავად აიხსნას მხოლოდ ი. პავლოვის მიერ აღმოჩენილი უმაღლესი ნერვული მოქმედების კანონებით”. ხოლო ამ მოძღვრებას დ. უზნაძე არ ცნობს, ყოველ შემთხვევაში არსად არ მოიხსენიებს. მოკლედ, დ. უზნაძე იდეალისტია, რამდენადაც ფსიქიკურ მოვლენებს, მათ შორის საკუთარ ექსპერიმენტულ ფაქტებს, ხსნის არა ი. პავლოვის ფიზიოლოგიით, არამედ გაუგებარი წარმოშობისა და ბუნების განწყობით.

დ. უზნაძის სკოლის წარმომადგენლებმა რამდენიმე გამოსვლაში განმარტეს, რომ, მართალია, დ. უზნაძეს თვითონ არ უკვლევია განწყობის ფიზიოლოგიური საფუძვლები, მაგრამ ამის საჭიროებას ხედავდა და დიდი ინტერესით აკვირდებოდა ი. პავლოვის სკოლაში მიმდინარე კვლევებს (ასრატიანის, სკიპინას, ზევალდის გამოკვლევები და სხვა). იგი ირონიულად უდგებოდა ვიწრო ლოკალიზაციურ ინტერპრეტაციებს და ტვინში “განწყობის ცენტრების” ძიებას, რასაც, რ. ნათაძის გადმოცემით, ა. ლურია ეწეოდა თავისი მორფოლოგიური კონცეფციის ფარგლებში. სამაგიეროდ, დ. უზნაძე მთელი სერიოზულობით აფასებდა ე. წ. “დინამიკური სტერეოტიპის” პავლოვისეულ კონცეფციას, რომელიც ტვინის სისტემურ მოქმედებას გამოხატავს. მოქმედების დაწყების წინ ქერქში ყალიბდება აგზნება-შეკავების პროცესების ორგანიზებული სისტემა, რომელიც აღიბეჭდება, ი. პავლოვის სიტყვებით, ერთგვარი “ფუნქციონალური წინასწარგანწყობილების”, რაც იგივეა, “დინამიკური სტერეოტიპის” სახით. ფსიქიკის პლანში იგი გამოხატავს ორგანიზმის ფსიქოფიზიკური ძალების მომართვას, მზაობას გარკვეული მოქმედებისადმი. არაერთგზის აღინიშნა, რომ დ. უზნაძე და მისი მიმდევრები სწორედ აქ ხედავენ განწყობის ნეიროფიზიოლოგიურ კორელატს (ი. ბუღავა, რ. ნათაძე, ა. ფრანგიშვილი, ზ. ხოჯავა და სხვ.).

განსაკუთრებით მკაფიოდ გაიჟღერა განწყობის ფსიქოლოგიის ბიოლოგიური საფუძვლების თემამ ი. ბუღავას გამოსვლებაში. დ. უზნაძემ თვითონ დაუსახა ი. ბუღავას კვლევის ეს მიმართულება, რომელსაც ის მთელი ცხოვრების განმავლობაში მიჰყვებოდა. მოცემული პერიოდისთვის უკვე დაგროვებულიყო სოლიდური ემპირიული მასალა სენსომოტორული მოქმედების, ნეიროფსიქოლოგიის და პათოფსიქოლოგიის სფეროში, რომელიც დამარწმუნებლად აჩვენებდა განწყობის ფენომენის კავშირებს ბიოლოგიურ სუბსტრატთან.

ი. ბუღავას ემპირიული არგუმენტაციის გარდა გამოითქვა თეორიული არგუმენტებიც. ისინი იმავე ხასიათისა იყო, რაც ზემოთ მოყვანილი მოსაზრებები საზოგადოდ ფსიქოლოგიისა და ფიზიოლოგიის მიმართების შესახებ. ამ კონტექსტში გამოირჩეოდა ფილოსოფოსების, საგლეწერეთელის, კოტე ბაქრაძისა და ვენორ ქვაჩხიას გამოსვლები, რომელთაც “დიამატისა” და “ისტმატის” მასტერ კლასი ჩაუტარეს არა მხოლოდ დ. გედევანიშვილს, არამედ აგრეთვე თავიანთ კოლეგა ფილოსოფოსებს, ა. ქუთელიასა და კ. აკბარდიას.

მოცემულ საკითხთან დაკავშირებით ს. წერეთელმა ყურადღება მიაქცია იმას, რომ როცა სპეციალური მეცნიერების წარმომადგენელი აფასებს სხვა სპეციალურ მეცნიერებას, მას უწინდება ცდუნება, მონახოს იქ კანონზომიერებანი, რომელთაც მისი მეცნიერება შეისწავლის. როდესაც ასეთს ვერ ნახულობს, ამტკიცებს, რომ აქ სულ არაა რაიმე კანონზომიერება და ეჭვს გამოთქვამს შესაბამისი მეცნიერების კანონიერებაში. ეს შეცდომა მოსდის ჩვენ შემთხვევაში ფიზიოლოგ დ. გედევანიშვილს ფსიქოლოგიასთან მიმართებაში. ის, არსებითად, ფსიქოლოგიის ფიზიოლოგიაზე დაყვანას მოითხოვს, რაც ვულგარული მატერიალიზმია. ფსიქიკურს, მათ შორის განწყობას, აქვს ფიზიოლოგიური საფუძველი. ამას აქ არავინ უარყოფს. განა ამიტომ შეიძლება იმის თქმა, რომ

განწყობის (ფსიქიკის) მოვლენა ამომწურავად აიხსნება ფიზიოლოგიური კანონზომიერებებით? “საფუძველი ყოველთვის რაღაცის საფუძველია, და მან უნდა ახსნას თავისი მოქმედების შედეგი, რომელიც საკუთრივ მისგან განსხვავებულია ... უაზრობაა ვეძებოთ ფსიქიკის საფუძველები ფიზიოლოგიაში და, ამავე დროს, უარყოთ საკუთრივ ფსიქიკურის თავისებურება”. გ. ქვანახიაც ასე მსჯელობს: “შედეგი ნიშნავს, რომ ის ყოველთვის მეტია, ვიდრე მიზეზი, მისგან რაღაცით განსხვავდება ... მიზეზის ცოდნა არ ამოწურავს შედეგის არსებას, ვინაიდან მასში რაღაც ახლიც არის ... ფიზიოლოგია აუცილებელია ფსიქიკურის გაგებისთვის, მაგრამ არ არის საკმარისი”.

ი. პავლოვის ფიზიოლოგიისა და დ. უხნაძის ფსიქოლოგიის ურთიერთმიმართების საკითხის ძალზე დახვეწილი, ოპონენტებზე ზუსტად გათვლილი და მცირეოდენი სოფისტიკით შეზავებული ანალიზი გააკეთა ერეკლე აბაშიძემ, ამიტომ სწორედ მას აღვწერთ მაგალითად. პირველ რიგში მან მკაფიო და ლაკონური ფორმით ჩამოაყალიბა ი. პავლოვის მოძღვრების ძირითადი პრინციპები: 1) ტვინი მუშაობს რეფლექტორულად, ანუ მისი მუშაობა გაპირობებულია გარემოს ზეგავლენით; 2) ტვინის მოქმედების მექანიზმი დროებითი კავშირებისა; 3) ტვინი მუშაობს სისტემურად, ანუ ყოველ მოცემულ მომენტში ტვინი მუშაობს, როგორც ერთიანი სისტემა; 4) ტვინის მუშაობა ხასიათდება დინამიკური სტერეოტიპით, ანუ ერთხელ გამომუშავებული სისტემა, გარკვეულ პირობებში, მისწრაფვის აღდგენისკენ იმავე სახით; 5) არსებობს ორი სასიგნალო სისტემა, ანუ ადამიანის ტვინს აქვს სპეციფიკა, რომელიც მას ცხოველის ტვინისაგან განასხვავებს.

როგორ მიმართებაშია ეს ყველაფერი ფსიქოლოგიასთან, კერძოდ განწყობის ფსიქოლოგიასთან? პირველი – რეფლექტორულობის პრინციპი. მისი გამართლება ფსიქოლოგიაში მოითხოვს ვან-ვენოთ, რომ ყოველგვარი ფსიქიკური მოვლენა სუბიექტზე გარემოს ზემოქმედებითაა პირობადებული. აღქმის შემთხვევაში ეს შედარებით ადვილი საჩვენებელია. მაგრამ სხვა ფსიქიკური ფუნქციების შემთხვევაში (მეხსიერება, აზროვნება და ა.შ.) ტრადიციული (არაპავლოვური) ე. წ. “ფუნქციონალური ფსიქოლოგია” ამას ვერ ახერხებს; ის ვერ აჩვენებს, მაგალითად, რომ ჩემი ამჟამინდელი მეტყველება გარემოთია განსაზღვრული. დავეუშვათ, რომ ჩვენ მოვნახეთ პრინციპი, რომელიც გაგვაგებინებს უკლებლივ ყველა ფსიქიკურ ფაქტს, როგორც გარემოს ზემოქმედებით გაპირობებულს. ხომ გვექნებოდა მაშინ უფლება გვეთქვა, რომ გავაკეთეთ კიდევ ერთი ნაბიჯი პავლოვის სწავლების ათვისების მიმართულებით. ვინც იცის განწყობის ფსიქოლოგიის ძირითადი დებულებები, კერძოდ ის, რომ განწყობა ყველა ფსიქიკური მოვლენის წინაპირობაა და თავად სიტუაციის საფუძველზე აღმოცენდება, დაგვეთანხმება, რომ იგი სწორედ ასეთი ფსიქოლოგიური თეორიაა.

მეორე – სისტემურობის პრინციპი. არ არის საკმარისი იმის დადგენა, რომ სუბიექტს გარემოსთან აქვს კავშირი. ი. პავლოვის მიხედვით, ყოველ კერძო შემთხვევაში, გარემოსთან ურთიერთობს მთელი ტვინი, როგორც სისტემა, და არა მისი ცალკეული კერები. წარმოვიდგინოთ, რომ ფსიქოლოგიამ მონახა ი. პავლოვის ფიზიოლოგიის სისტემურობის შესატყვისი პრინციპი. დავეუშვათ, დადგინდა, რომ ყოველ მომენტში მუშაობს არა რაიმე ფუნქცია, არამედ მთელი ფსიქიკა. განა ეს არ იქნება კიდევ ერთი ნაბიჯი პავლოვური მეცნიერებისკენ? დ. უხნაძის თეორია, თავისი საერთო მთლიანობითი სულისკვეთებით, განწყობის როგორც სუბიექტის მთლიანი მდგომარეობის ცნებით და მისი დამადასტურებელი ემპირიული მონაცემებით, უთუოდ, ასეთი ფსიქოლოგიაა.

მესამე – დინამიკური სტერეოტიპის პრინციპი. ადამიანი ხშირად ასრულებს გარკვეული სახის მოქმედებას იმის გამო, რომ ადრე, ანალოგიურ პირობებში ასევე აკეთებდა. დავეუშვათ, რომ მონახულია ამ მოვლენის განმსაზღვრელი ფსიქოლოგიური საფუძველი. ეს უნდა ნიშნავდეს, რომ მონახულია პრინციპი, რომელიც ფსიქიკის სფეროში შეესაბამება ი. პავლოვის ფიზიოლოგიის დინამიკური სტერეოტიპის პრინციპს. ამ შემთხვევაში იგულისხმება ფიქსირებული განწყობის ეფექტები.

და ბოლოს – განსხვავება ადამიანსა და ცხოველს შორის. ი. პავლოვმა დაადგინა, რომ ადამიანის ტვინში არსებობს სპეციფიკური განყოფილება, რომლის მუშაობა აუცილებლად არის დაკავშირებული სიტყვასთან. ახლა დავეუშვათ, რომ ფსიქოლოგიაში ეს პრინციპიც მოინახა – ადამიანისა და ცხოველის განმასხვავებელი პრინციპი. საუბარია ობიექტივაციის კონცეფციაზე.

ყოველივე თქმულიდან გამომდინარე დაისმის კითხვა: რითი არაა პავლოვური დ. უზნადის ფსიქოლოგიური კონცეფცია? მაგრამ “კრიტიკა” შემდეგნაირად იშლება: თუ ფსიქოლოგიის მიერ დადგენილი კანონზომიერებანი შეესაბამება პავლოვურ ფიზიოლოგიას, ჩვენ გვეუბნებიან, რომ ფსიქოლოგია ხდება ზედმეტი, ვინაიდან ეს მოვლენები მშვენივრად აიხსნება ფიზიოლოგიით; რად გვინდა განწყობის კანონზომიერებანი, თუ მათი “ამომწურავი” ახსნა შეიძლება პავლოვური ფიზიოლოგიით.

და ეს ეხება არა მხოლოდ დ. უზნადის კონცეფციას, არამედ მთელ ფსიქოლოგიას. გამოდის ასე – ფსიქოლოგიის აუცილებლობის აღიარება მხოლოდ იმ პირობით შეიძლება, თუ მოხდება მისი განსვლა ი. პავლოვის ფიზიოლოგიის მონაცემებისაგან. მაგრამ ამავე დროს, თუ იქნება განსვლა – თუ ფსიქოლოგია იმის მტკიცებას დაიწყებს, რომ ესა თუ ის მოვლენა აიხსნება “ღვთიური სულით” – თავისთავად ცხადია, ასეთ “ფსიქოლოგიას” ჩავთვლით მცდარად და უარყოფთ. მოკლედ, გამოდის, რომ ფსიქოლოგიის საშველი არ არის: თუ ის ჭეშმარიტია, მაშინ ზედმეტია, ხოლო თუ მცდარია – მიუღებელი. ამგვარ სოფისტურ “კამათს”, ფსიქოლოგიის კანონიერებისა და დამოუკიდებლობის ასეთ ხელყოფას ადგილი ჰქონდა ოცდაათიან წლებში და მეორდება ორმოცდაათიანებშიც. სადამდე უნდა მეორდებოდეს ეს უბედურება მზის დაბნელებათა პერიოდულობით?

განწყობის თეორიის დაცვა არაფიზიოლოგიურობის, არაპავლოვურობის, და, მაშასადამე, “იდეალისტურობის” ბრალდებისაგან შედარებით ადვილია. მაგრამ უფრო რთულადაა საქმე იმ შენიშვნებთან დაკავშირებით, რომლებიც ეხება განწყობის ონტოლოგიური ბუნების ცხადყოფას. საქმე ისაა, რომ აქ მართლაც იჩენს თავს რეალური პრობლემები, რომლებიც დღესაც კი არაა ბოლომდე გადაჭრილი. არსებულ სირთულეებს აცნობიერებდა თავად დ. უზნაძეც. მისი მიმდევრებიც მუშაობდნენ ამ პუნქტებში თეორიის დახვეწის მიმართულებით. ეს ნორმალური კვლევითი პროცესია და იგი ამჟამადაც გრძელდება. მაგრამ ოპონენტებს პრობლემის მეცნიერულ მხარეზე უფრო მისი იდეოლოგიური კვალიფიკაცია აინტერესებდათ. განსაკუთრებით მძაფრი შემოტევის საგანი გახდა დ. უზნაძის ის გამონათქვამები განწყობის ბუნების შესახებ, რომლებიც გაკეთდა იქამდე, სანამ განწყობა ფსიქიკურ ფენომენად იქნებოდა მიჩნეული. საქმე ეხება მის ბიოსფეროს (ქვეფსიქიკურის) კონცეფციას და მომდევნო პერიოდის რამდენიმე ფორმულირებას.

დავიწყოთ წმინდა იდეოლოგიური ხასიათის კრიტიკის ერთი მაგალითით. ადრინდელ შრომაში “Impersonalia” (1923 წ.), დ. უზნაძე ამბობს, რომ მიაკვლია სინამდვილის სრულიად ახალ “ქვეფსიქიკურ არეს”, რომელშიც სუბიექტურისა და ობიექტურის დაპირისპირება მოხსნილია. ვინაიდან ჩვენი ცნობიერებისთვის მარტო ობიექტურისა და სუბიექტურის პოლუსებია ცნობილი, ამ რეალობის არსებობას მხოლოდ ზოგიერთი ფილოსოფოსი გრძნობდა, ისიც ინტუიციურად. ამაზე მოწმობს პლატონის მოძღვრება, რომლის თანახმად შემეცნება გახსენების პროცესია, რაც ნიშნავს, რომ ჭეშმარიტება შემეცნების აქტამდე და შემეცნებისთვის გამზადებული სახით არსებობს; იგივე ითქმის ლაიბნიცის შესახებ, როდესაც იგი მატერიალურისა და სულიერის პარმონიის წინასწარდაწესებულობაზე მსჯელობს [19].

კ. აკბარდიასთვის სრულიად საკმარისია, რომ პლატონიცა და ლაიბნიციც იდეალისტები არიან. ამიტომ ის გარემოება, რომ დ. უზნაძემ მათ მიერ თუნდაც ბუნდოვნად ნაგრძნობი სინამდვილის დადასტურება და მეცნიერების შესწავლის არეში შემოყვანა გაბედა, ამ უკანასკნელის იდეალისტობაზე მეტყველებს. რა უნდა უპასუხო ამგვარად “არგუმენტირებულ” ბრალდებას, რომელიც მაშინ იმდენად მძიმე და სახიფათო იყო, რომ აუცილებლად მოითხოვდა დეზავუირებას. ა. ბოჭორიშვილი იძულებული გახდა მოეყვანა მაგალითები, სადაც მარქსიზმ-ლენინიზმის ავტორები თავად იღებდნენ და ამუშავებდნენ იდეალისტების მიერ გამოთქმულ მოსაზრებებს და ლენინის სიტყვებიც კი მოიშველია, რომ “იდეალიზმი სულაც არ არის სისულელე”.

სხვა ამბავია, როცა ამ რეალობის ნამდვილი ბუნების გარკვევის ამოცანა დგება. აქ ნამდვილ სირთულეს ვაწყდებით. საქმე ისაა, რომ დ. უზნაძის ნამდვილი პოზიციის დადგენა ამ საკითხში ერთობ რთულია, თუკი საერთოდ შესაძლებელი. ამას თვით დ. უზნაძის სკოლაში არსებული აზრთა სხვადასხვაობა მოწმობს.

დ. უზნაძის ოპონენტებმა ვრცლად განიხილეს მისი კონცეფციის პირველი, ადრინდელი ვერსია, სადაც ქვეფსიქიკური არეს, ან ბიოსფეროს სახით დაშვებულია ისეთი რეალობის არსებობა, რომელიც მატერიალურისა და ფსიქიკურის მიმართ ნეიტრალურია, მათ შორისაა, მათ ურთიერთობას აშუალებს. იგი არც ერთზე არ დაიყვანება, ახალია, სხვაა. ასეთი მესამე რეალობის არსებობა, რომელიც არც ობიექტურია და არც სუბიექტური, დიალექტიკური მატერიალიზმისთვის დაუშვებელია. გაუგებარია, როგორ შეიძლება მისი შესწავლა, თუ ის არც ფიზიკურია და არც ფსიქიკური; ბუნებაში ამგვარი მოვლენები არ არსებობს, ასეთი რამ მხოლოდ რწმენის, რელიგიის და არა მეცნიერების საგანი შეიძლება იყოს. ამიტომ ბიოსფერული თვალსაზრისი “აშკარად იდეალისტურია და რეაქციული” (კ. აკობაძე). მაგრამ არა მხოლოდ ის, არამედ მთლიანად განწყობის თეორია, ვინაიდან კრიტიკოსების მტკიცებით, მოცემული თვალსაზრისი, არსებითად, არ იქნა დაძლეული დ. უზნაძის მიერ.

ასეთი მტკიცების საშუალებას, მათი აზრით, ის გარემოება იძლევა, რომ განწყობის თეორიის ავტორი არასდროს გამიჯნულა თავისი ადრინდელი შეხედულებებისაგან, არ უარუყვია ისინი, როგორც მცდარი. პირიქით, თავისი ბოლო ნაშრომის წინასიტყვაობაში საგანგებოდ აღნიშნავდა, რომ ამ წიგნის ძირითადი იდეა ჯერ კიდევ “Impersonalia”-ში იყო მოცემული და მისი თანდათანობითი განვითარების შედეგია. მაშასადამე, განწყობის თეორიის საფუძველი ბიოსფერული შეხედულებაა და როგორ შეიძლება იდეალისტურ საფუძველზე მატერიალისტური კონცეფცია დაშენდეს? მაგრამ კრიტიკოსები ამით არ შემოიფარგნენ და მოიყვანეს გამონათქვამები დ. უზნაძის გვიანდელი ნაშრომებიდან იმის საჩვენებლად, რომ თეორიის დედააზრი არ შეცვლილა – განწყობის მთავარი ნიშანი ისაა, რომ იგი არ მიეკუთვნება ცალსახად არც ობიექტურს (ფიზიოლოგიურს) და არც სუბიექტურს (ფსიქიკურს). მაგალითად, 1941 წლის ნაშრომში “განწყობის თეორიის ძირითადი დებულებები” წერია შემდეგი: “ადამიანი, როგორც მთელი, ფსიქიკისა და სხეულის, ფსიქიკურისა და ფიზიოლოგიურის ჯამს როდი წარმოადგენს, მათ შენაერთს, ასე ვთქვათ ფსიქოფიზიკურ არსებას, არამედ დამოუკიდებელს თავისებურ რეალობას, რომელსაც თავისი სპეციფიკური რომელობა, თავისი სპეციფიკური კანონზომიერება აქვს. და აი როდესაც სუბიექტზე სინამდვილე მოქმედებს, იგი, როგორც მთლიანი, უპასუხებს მას, როგორც ეს სპეციფიკური თავისებური რომელობა, რომელიც წინ უსწრებს კერძოულს ფსიქიკურსა და ფიზიოლოგიურს და მათზე არ დაიყვანება”. განწყობა, როგორც ეს “მთლიანობითი ცვლილება, მისი ბუნება და მიმდინარეობა იმდენად სპეციფიკურია, რომ მის შესასწავლად არც ფსიქიკურის ჩვეულებრივი ცნებები და კანონზომიერებები გამოგადგება და არც ფიზიოლოგიურის” [14: 24-25]. თვით ბოლო, განმაზოგადებელ ნაშრომშიც “განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძვლები”, მოინახა ფორმულირებები, რომლებიც ასეთი შეფასების გამართლებად შეიძლება გამოიყენოს კაცმა. დ. უზნაძე ამობოძს – “უმთავრესი დებულება ასეთია: ცნობიერი ფსიქიკური პროცესების აღმოცენებას წინ უსწრებს მდგომარეობა, რომელიც ვერავითარ შემთხვევაში არაფსიქიკურ, მხოლოდ ფიზიოლოგიურ მოვლენად ვერ ჩაითვლება ... განწყობა პირველადი, მთლიანი უდიფერენციაციო მდგომარეობაა, რომელშიც სუბიექტურისა და ობიექტურის დაპირისპირების საჭიროება ჯერ კიდევ არ განიცდება” [17:107-108].

დისკუსიაზე დ. უზნაძის მოწაფეები ცდილობდნენ, დაეცვათ განწყობის ფსიქიკურობის თეზისი, რომელიც თეორიის ავტორმა ბოლო ნაშრომში წარმოდგინა. ამ ნაშრომიდან საწინააღმდეგო თვალსაზრისის გამოხატველი ციტატების კომენტირებას ფაქტობრივად ყველამ (ა. ბოჭორიშვილისა და შ. ჩხარტიშვილის გარდა) თავი აარიდა. მათი ბიოსფერული ჟღერადობა იმდენად თვალში საცემია, რომ ნაშრომის რუსულ გამოცემებში (1961, 1966) რედაქციამ, რომელსაც ა. ფრანგიშვილი ხელმძღვანელობდა, ჩამოჭრა ფრაზის ბოლო ნაწილი, სადაც განწყობაში სუბიექტურისა და ობიექტურის დაპირისპირების უქონლობაზეა ლაპარაკი. როგორც არ უნდა შეფასდეს ეს აქამდე სპეციალურ ლიტერატურაში დაუფიქსირებელი ფაქტი, იგი უთუოდ მრავლისმთქმელია.

ოპონენტების მიერ გაკრიტიკებული დ. უზნაძის იმ თვალსაზრისთან დაკავშირებით, რომ განწყობა ფსიქიკურ მოვლენად არ მოიაზრება, რამდენიმე მიდგომა გამოიკვეთა. მაგალითად, რ. ნათაძემ თავის დასკვნით სიტყვაში პირდაპირ განაცხადა, რომ დისკუსია ეხება ფსიქოლოგიის აქტუალურ საკითხებს და არა ფსიქოლოგიის ისტორიას. განწყობის ფსიქოლოგია ამჟამად განწყობის ფსიქიკურობის იდეოლოგიურად გამართულ პოზიციაზე დგას. ამიტომ “ადამისდროინდელი შრომების”, მაგალითად “იმპერსონალიის” და ა.შ. მოშველიება ოპონენტების მიერ საერთოდ უადგილოა (თუკი ქვეფსიქიკური ან ბიოსფერული ეტაპის ნაშრომების ასეთი კვლიფიკაცია კიდევ აზრიანია, რა უნდა ითქვას ორმოციანი წლების გამონათქვამებზე, რომელთაც დისკუსიის მომენტისთვის “ადამისდროინდელს” ნამდვილად ვერ ვუწოდებდით).

მეორენი გვერდს არ უვლიდნენ დ. უზნაძის ნაშრომებში განსხვავებული შეხედულების არსებობას. პირიქით, ეს გარემოება საგანგებოდ აღინიშნა და შეფასდა, როგორც შეცდომა, რომელიც მოგვიანებით გამოსწორდა. თუმცა, ა. ფრანგიშვილმა საჭიროდ მიიჩნია მიეთითებინა, რომ ეს საქმე ბოლომდე არ იქნა მიყვანილი, რამდენადაც “უზნაძის არც უკანასკნელ შრომაში, და არც სხვა შრომებში განწყობის ფსიქოლოგიის საკითხებზე, არ არის მოცემული წინანდელი შეცდომებისა და დაუზუსტებელი პოზიციების კრიტიკა”. თვითონ ა. ფრანგიშვილმა, როგორც აღინიშნა, მოცემულ დისკუსიამდე ოცი წლით ადრე სერიოზულად იღვაწა ამ სარბიელზე [21]. ხოლო საკუთრივ თეორიის ავტორმა, ა. ფრანგიშვილის რწმენით, უბრალოდ ვერ მოასწრო ამის გაკეთება.

ერთი რამ ცხადია: როგორც ამ, ისე სხვა დისკუსიებზე, რომლებზეც განწყობის თეორიის იდეოლოგიურ გამართულობას ამოწმებდნენ, ყველაზე უფრო მომგებიანი იყო განწყობის ფსიქიკურობის ვერსიაზე დგომა, მისი დაცვა და დამკვიდრება. დ. უზნაძის სკოლის წარმომადგენელთა უდიდესი უმრავლესობა ასეც იქცეოდა (როგორც დავინახეთ, განსხვავდება მხოლოდ რეაგირების ფორმა, არგუმენტაცია, თორემ პოზიცია ყველას ერთი აქვს – განწყობა ფსიქიკური მოვლენაა). მაგრამ ქართულ ფსიქოლოგიაში ყოველთვის იყვნენ ისეთებიც, ვინც არ იზიარებდა ამ დებულებას. ამ უმცირესობაში შედიოდა ისეთი სოლიდური მეცნიერი, როგორც იყო ა. ბოჭორიშვილი (მას რამდენიმე მიმდევარიც ჰყავდა). ა. ბოჭორიშვილი, საზოგადოდ, არ ცნობდა არაცნობიერი ფსიქიკურის ცნების კანონიერებას. აქედან გამომდინარე, თავისებური დამოკიდებულება ჰქონდა განწყობის თეორიის მიმართაც. მას მიაჩნდა, რომ სწორი იყო თეორიის ის ვერსია, რომელიც დ. უზნაძემ ადრეულ შრომებში წამოაყენა (და რომელიც დისკუსიაზე კრიტიკის საგნად იქცა). განწყობის სახით დ. უზნაძემ გამოავლინა ახალი რეალობა, რომელიც არც მატერიალურია და არც ფსიქიკური, თვისებრივად თავისებურია და ამიტომაც შეუძლია სუბიექტსა და ობიექტს, ფსიქიკასა და ტრანსფსიქიკურ სამყაროს შორის შუამავლობა. განწყობის თეორიის ძირითადი მეთოდოლოგიური ამოცანა (ფსიქოფიზიკური პრობლემის გადაწყვეტა, უშუალოების პოსტულატის დაძლევა) განწყობის ბუნების სწორედ ასეთ გაგებას მოითხოვს. ამიტომ დ. უზნაძის მიერ ბოლო ნაშრომში თვალსაზრისის რადიკალური შეცვლა არ არის ლოგიკური განვითარება თეორიისა. იგი ეწინააღმდეგება მის სულისკვეთებას, მისი შექმნის უმთავრეს ამოცანას [4][5]. ამ პოზიციის გამზიარებელთა მიერ გამოთქმულია ვარაუდი, რომ ეს ცვლილება და “განწყობის ფსიქიკურობის თვალსაზრისზე” გადმოსვლა ნაკარნახევი იყო არა იმდენად მეცნიერული, რამდენადაც ფსიქოსოციალური ფაქტორებით, იდეოლოგიური კორექტულობის მოსაზრებებით [10][30].

აქ არ არსებობს ამ თემის გაშლის საშუალება, მაგრამ მოკლედ უნდა ითქვას, რომ სპეციალური ანალიზი ვერ ადასტურებს რაიმე სერიოზულ მეცნიერულ სტიმულებს დ. უზნაძის პირვანდელი პოზიციის ძირფესვიანი ტრანსფორმაციისთვის. ასეთები შეიძლება გამხდარიყო ახალი ფაქტები, ახალი თეორიული მოსაზრებები ან ახალი მეთოდოლოგიური ამოცანები. განწყობის თეორიის ემპირიული ბაზა, ცხადია, მუდმივად ფართოვდებოდა, მაგრამ ძირითადი მონაცემი, რომელიც, ასე თუ ისე, განწყობის ონტოლოგიურ ბუნებას ეხება, უკვე 1936 წელს იყო მიღებული პოსტპიანოტური მეთოდიკით. მასზე დაყრდნობით მხოლოდ იმის თქმა შეიძლება, რომ განწყობა არაცნობიერი ან არაფენომენალური მოვლენაა, მაგრამ რას წარმოადგენს იგი ონტოლოგიურად,

არის იგი ფსიქიკური თუ რაიმე სხვა სახის სინამდვილეს მიეკუთვნება, ამაზე ექსპერიმენტული მასალა ვერაფერს ამბობს; წინააღმდეგ შემთხვევაში მოცემული საკითხი უკვე მაშინ იქნებოდა ერთმნიშვნელოვნად და საბოლოოდ გადაწყვეტილი.

თეორიაში ბოლო პერიოდის სიახლე ობიექტივაციის, ანუ ფსიქიკის მუშაობის ორი პლანის შესახებ შეხედულება გახდა. მისი პირველი მონახაზი უკვე 1936 წელსაა მოცემული ნაშრომში “ძილი და სიზმარი” [12]. “შენიშვნების რეგულები” გვჩვენებს, როგორ იხვეწებოდა იგი თანდათანობით [20]. საბოლოო ნაშრომებში მოცემული თვალსაზრისი საყოველთაოდ ცნობილია. მისი ანალიზი ცხადყოფს, რომ ობიექტივაციის კონცეფციის ფარგლებში საკითხი განწყობის ონტოლოგიური ბუნების შესახებ საერთოდ არ დაისმის. აქტივობის ორივე დონეს (იმპულსურს და ცნობიერს) განსაზღვრავს არაფენომენალური განწყობა, რომელიც, პრინციპში, შეიძლება იყოს როგორც ბიოსფერული, ისე ფსიქიკური ბუნებისა. დ. უზნაძე ობიექტივაციაზე მსჯელობდა მაშინაც, როცა განწყობას არაფსიქიკურად მიიჩნევდა, და მაშინაც, როცა მას ფსიქიკური გარკვეულობა მიანიჭა. მაშასადამე, ობიექტივაციის კონცეფცია პარადიგმის შეცვლის თეორიულ მოტივად ვერ მივიჩნევთ.

არ ჩანს პარადიგმის შეცვლის მეთოდოლოგიური მოტივაციაც. 1925 წელს ახალი თეორიის აგების მეთოდოლოგიურ ამოცანად, არსებითად, ფსიქოფიზიკური პრობლემის გადაჭრა დაისახა [15]. მომდევნო წლების ძირითად ნაშრომებში [13][14][16][17][18][20] დაიხვეწა ფორმულირებები, გამოიყო დასაძლევი მცდარი მეთოდოლოგიური პოსტულატები, რაც მთავარია, ამ კონტექსტში ე. წ. “უშუალობის პოსტულატი”. მაგრამ ზოგადმეცნიერული, ფილოსოფიურ-მსოფლმხედველობრივი ამოცანა, რომელსაც უნდა უპასუხოს განწყობის ცნებამ, ბიოსფეროს მსგავსად, იგივე დარჩა – მისი საშუალებით უნდა შეიქმნას “გაშუალებული ურთიერთშემოქმედების თეორია” [22]. უკანასკნელ შრომებში თითქოს გაჩნდა ახალი ამოცანაც – ფსიქიკის განვითარების პრობლემის გადაჭრა. გავრცელებული შეფასებით, რომელიც დ. უზნაძის გამონათქვამებს ეყრდნობა, ეს გახდა განწყობის ფსიქიკურ რეალობად გამოცხადების მიზეზი. შესაძლებელია სხვა ინტერპრეტაციაც: იქნებ ჯერ გაჩნდა ცნების შინაარსის შეცვლის სხვა (მაგ. სოციალურ-იდეოლოგიური) მოტივაცია, ხოლო მერე მოინახა მისი გამამართლებელი მეთოდოლოგიური ამოცანა? ასეთი დაშვების სასარგებლოდ მეტყველებს ის უდავო გარემოება, რომ განვითარების მეთოდოლოგიურ პრობლემასთან დაკავშირებული ფსიქიკის გენეზისის საკითხები, დ. უზნაძის წინაშე, თეორიის განვითარების საწყის ეტაპზე იდგა [25]. ეს სულ არ უშლიდა მას ხელს, თითქმის მთელი მეცნიერული მოღვაწეობის განმავლობაში, უარყო არაცნობიერი ფსიქიკურის არსებობაც და განწყობის არაცნობიერობაც.

ასეა თუ ისე, ა. ბოჭორიშვილს არც თბილისის და არც მოსკოვის საჯარო დისკუსიაზე ეს თავისი პოზიცია არ გაუმჟღავნებია. მხოლოდ ერთხელ, საბოლოო სიტყვაში არ დამალა, რომ ბევრ რამეში თავიდანვე არ ეთანხმებოდა დ. უზნაძეს, ბევრს ეკამათებოდა მას და არც საკუთრივ განწყობის პრობლემატიკას იკვლევდა. “ფორმალურად არაფერი, არავითარი გარეგანი მოტივი არ მკარნახობდა მე გამოვსულიყავი აქ განწყობის თეორიის დასაცავად, ისევე როგორც არაფერი აიძულებდა აქ გამომსვლელ ფილოსოფოსებს ასე ენერგიულად დაეცვათ უზნაძის განწყობის თეორია. ეს მოხდა იმიტომ, რომ მე და ამ ამხანაგებს ამისკენ გვიბიძგებდა ჭეშმარიტების სიყვარულის შინაგანი მოტივი. განწყობის ცნება ნაყოფიერი, მეცნიერული, მარქსისტული ცნებაა და მისი დაცვა, როცა მის წინააღმდეგ გამოდიან ცილისმწამებლური “კრიტიკით”, ყველა საბჭოთა მეცნიერის ვალია”.

თავისებური შეხედულება გამოთქვა შალვა ჩხარტიშვილმა. იგი ეყრდნობოდა სწორედ დ. უზნაძის საბოლოო ნაშრომში მოცემულ დებულებას, რომ განწყობა ვერ ჩაითვლება არაფსიქიკურ, მხოლოდ ფიზიოლოგიურ მოვლენად. ეს ნიშნავს, რომ განწყობას აქვს ფიზიოლოგიური მხარე, მაგრამ ამით იგი არ ამოიწურება, განწყობა არ არის არც მხოლოდ იდეალური რიგის მოვლენა, როგორც წარმოდგენა, აზროვნება, წარმოსახვა და ა.შ. ასე რომ ყოფილიყო, განწყობა უნდა მიგვეჩნია “წმინდა ფსიქიკურ” ფენომენად. ასეთი რაიმეს არსებობას დ. უზნაძე კატეგორიულად არ უშვებდა. ასეც რომ არ იყოს, ამგვარი დაშვება მიგვიყვანს ერთ სიბრტყეში განლაგებული სამი

ფენის – ფიზიოლოგიურის, განწყობისა და ცნობიერების არსებობისა და მათი ურთიერთმიმართების საკითხამდე. მათ შორის მიზეზობრივი კავშირის აღიარება ფსიქიკის სუბსტანციონალიზაციის ტოლფასია, რაც, ცხადია, მიუღებელია. თავისთავადაც, განწყობის წარმოდგენა დამოუკიდებელ მესამე რეალობად გაუმართლებელია, იმ პირობებში, როდესაც მარქსიზმის მიხედვით ფსიქიკური და ფიზიოლოგიური ერთი სინამდვილის ორ სხვადასხვა მხარედ არის მიჩნეული. ამდენად, განწყობა არ შეიძლება იყოს არც წმინდად ფიზიოლოგიური, არც წმინდად ფსიქიკური და არც რაიმე სრულიად განსხვავებული.

“ფსიქიკური მაღალგანვითარებული მატერიის თვისებას წარმოადგენს. მაღალგანვითარებული მატერია არის ინდივიდი, კერძოდ მისი ნერვული სისტემა. უმაღლესი მატერიალური პროცესები – ნერვული მოქმედების პროცესებია. ფსიქიკური, ცნობიერება ამ პროცესების თვისებაა. თვისება კი ვერ მოიაზრება თავისი სუბსტრატის გარეშე. წინააღმდეგ შემთხვევაში წარმოიქმნება თვისების სუბსტრატად გადაქცევის საშიშროება. თავის ტვინის ქერქში მიმდინარე უმაღლესი ნერვული პროცესები არ არიან მხოლოდ ფიზიოლოგიური ან მხოლოდ ფსიქიკური. მხოლოდ და მხოლოდ ფსიქიკური, წმინდად ფსიქიკური მარტო აბსტრაქციაში შეიძლება არსებობდეს. უმაღლეს ნერვულ, ქერქულ პროცესებზე პავლოვი ამბობდა, რომ ისინი ერთი და იმავე დროს ფსიქიკურიც არიან და ფიზიოლოგიურიც. ასე უყურებდა იგი პირობით რეფლექსაც. მას კარგად ესმოდა, რომ წმინდა ფიზიოლოგიურ ცნებებში არ თავსდება ამ პირველადი მთლიანობის მთელი ბუნება და მისი შემეცნებისთვის განსაკუთრებული მნიშვნელობის მეცნიერულ ამოცანად მიიჩნევა ფიზიოლოგიურის ფსიქიკურთან, სუბიექტურის ობიექტურთან შერწყმას, გაიგივებას, რაც, როგორც ბევრ გამოსვლაში აღინიშნა, შესაბამისი მეცნიერებების გაუქმებას სულაც არ ნიშნავს.

განწყობის საშენი მასალა სწორედ ეს, უმაღლესი რიგის მატერიალური პროცესია. განწყობა ასეთი მასალიდან აიგება, რომელიც ერთი და იმავე დროს არის ფსიქიკურიც და ფიზიოლოგიურიც. განა სწორედ ეს არა აქვს მხედველობაში უზნაძეს, როცა გვეუბნება, რომ განწყობა არავითარ შემთხვევაში არ უნდა ჩაითვალოს მხოლოდ ფიზიოლოგიურ მოვლენად?”.

მოხსენებაში შ. ჩხარტიშვილმა ეს თავისი შეხედულება ძალზე მოკლედ ჩამოაყალიბა. მოგვიანებით მან იგი სხვადასხვა მოსაზრებებით შეავსო და გაფართოებული სახით წარმოადგინა რამდენიმე გამოკვლევაში [23][31]. მისი დედააზრი ისაა, რომ განწყობის ონტოლოგიური ბუნების გასაგებად უნდა ამოვიდეთ ერთიანი, მთლიანი პროცესიდან, ტვინის უმაღლესი მოქმედებიდან, რომლის ახალ და სპეციფიკურ თვისებას სულიერი ცხოვრების პროდუცირება შეადგენს. ეს ერთიანი სინამდვილე პროცესია, რომელსაც აქვს მატერიალური (ფიზიოლოგიური) და სულიერი (ფსიქოლოგიური) მხარე. ამ შემთხვევაში მოხსნილია ფსიქოფიზიკური პრობლემის სირთულეები, ვინაიდან ამ მხარეების ურთიერთობაზე ლაპარაკი ისევე შეიძლება, როგორც მაგალითად, მაგნიტისა და მისი მიზიდულობის ძალის ურთიერთობაზე; ამ უკანასკნელის გარეშე მაგნიტი უბრალო რკინად გადაიქცევა. ასევე, უმაღლესი მატერიალური პროცესის უმთავრესი და სპეციფიკური ნიშანი და თვისება არის ფსიქიკა. ამიტომ, ამ პროცესს შეიძლება ეწოდოს ფსიქიკური. ამით მოვლენას ისეთ სახელწოდებას მივცემთ, რომელიც მის არსებით ნიშანს გამოხატავს. შ. ჩხარტიშვილის აზრით, ასე იქცევა ი. პავლოვიც და დ. უზნაძეც, როდესაც პირველი რეფლექსს, მეორე კი განწყობას მიიჩნევს ფსიქიკურ ფაქტად, რომელიც, იმავე დროს, ფიზიოლოგიურიცაა. ესაა თავისი არსით ფსიქოფიზიოლოგიური პროცესი, რომელიც განწყობის საშენ მასალას, მის “ნივთიერ” ბუნებას წარმოადგენს. განწყობა, მაშასადამე, ისეთი ფსიქიკური ფაქტია, რომელიც იმავდროულად ფიზიოლოგიურიცაა. მაგრამ ტვინის მოქმედებისა და ფსიქიკური აქტივობის კანონზომიერებათა დადგენა სხვადასხვა ამოცანაა. რა ფსიქიკური პროცესები აღმოცენდება და როგორ გაიშლება სულიერი ცხოვრება “ეს მთლიანად ცხოვრების რეალურ პირობებზეა დამოკიდებული და არა ტვინის უნარსა და შესაძლებლობებზე. რა თქმა უნდა, ამ უკანასკნელის გარეშე არავითარი ფსიქიკური მოვლენა არ მიიღება, სწორედ ისე, როგორც მუსიკალური ინსტრუმენტის ... გარეშე არავითარი მელოდია არ განხორციელდება, მაგრამ როდის რა მელოდია იქნება შესრულებული, ეს ინსტრუმენტის ბუნებაზე არაა დამოკიდებული” [23 :

198]. ამავე დროს, ხაზგასასმელია, რომ შ. ჩხარტიშვილი უარს არ ამბობს არაცნობიერის ცნებაზე და იმას, რასაც არაცნობიერი ფსიქიკური ეწოდება, აღნიშნულ ფსიქოფიზიკურ გარკვეულობად (განწყობად) წარმოგვიდგენს.

სწორედ ეს უკანასკნელი მომენტი გახდა მიუღებელი ა. ბოჭორიშვილის ხაზის გამგრძელებელთათვის. განწყობის დახასიათება ფსიქოფიზიკურ მოვლენად შეუძლებელს ხდის მის გაგებას არაცნობიერ ფსიქიკურ ფაქტად. “თუკი ტერმინით – ფსიქოფიზიკური აღინიშნება რაღაც ახალი სინამდვილე, რა საფუძველი არსებობს ის გამოვაცხადოთ საერთოდ ფსიქიკურად და კონკრეტულად არაცნობიერ ფსიქიკურად? თუკი ტერმინით ფსიქოფიზიკური აღინიშნება ფსიქიკურისა და ფიზიკურის უბრალო დაკავშირება, ერთად არსებობა, როგორღა დასაბუთდება ამ მთლიანის ფსიქიკური ნაწილის არაცნობიერობა (არაგანცდით დონეზე არსებობა)?” [10: 66]. ამავე დროს, შ. ჩხარტიშვილის თანამოაზრეთა შორის არიან მკვლევარები, რომლებიც ფაქტობრივად აიგივებენ ა. ბოჭორიშვილისა და შ. ჩხარტიშვილის პოზიციებს და ამ საკითხში მათ “სოლიდარობაზე” ლაპარაკობენ [2].

როგორც უნდა შეფასდეს შ. ჩხარტიშვილის პოზიცია თავისთავად, მოცემული დისკუსიის კონტექსტში მისი გამოსვლა დროული და სასარგებლო იყო, პირველ ყოვლისა იმიტომ, რომ მასში ჩანდა გულწრფელი მცდელობა განწყობის თეორიის ძირითადი ცნების დასაბუთებისა მატერიალისტური მსოფლმხედველობისა და პავლოვიური ფიზიოლოგიის შესატყვისად.

რამდენიმე გამომსვლელმა დ. უზნაძის სკოლიდან სცადა თავისებური ინტერპრეტაცია მიეცათ დ. უზნაძის მიერ განწყობის მითომდა “არაფსიქიკური” დახასიათებებისთვის. მაგალითად, ი. ბუაღავა, ზ. ხოჯავა, მათ არც უგულებელყოფენ და არც შეცდომად რაცხავენ. ზოსიმე ხოჯავამ დიდი ადგილი დაუთმო ზემოთმოყვანილი პასაჟის ანალიზს 1941 წლის ნაშრომიდან, რომელიც ა. ფრანგიშვილმა შეცდომის მაგალითად დაასახელა. იქ გამოთქმულია მოსაზრება განწყობის განსაკუთრებულ სპეციფიკურობაზე, რაც შეუძლებელს ხდის მისი შესწავლისას ფსიქოლოგიისა და ფიზიოლოგიის ჩვეულებრივი ცნებების გამოყენებას [14]. ზ. ხოჯავა ცდილობს, აჩვენოს, რომ ეს გამონათქვამი იმას კი არ ნიშნავს, რომ განწყობის სპეციფიკური ბუნება მას ფსიქიკური (იდეალური) და ფიზიოლოგიური (მატერიალური) სინამდვილის მიღმა აყენებს (რაც იდეალიზმია), არამედ მხოლოდ იმას, რომ განწყობა უცდილობდად ფსიქიკური მოვლენაა, მაგრამ იმდენად თავისებური, რომლის დახასიათებისას ახალი, ტრადიციული ფსიქოლოგიური და ფიზიოლოგიური ცნებებისაგან განსხვავებული ცნებები უნდა იქნას გამოყენებული. ასეთებია, მაგალითად, ფიქსირებულობა, ირადიაცია, გენერალიზაცია, აგზნებადობა, დინამიკურობა, სტატიკურობა, პლასტიკურობა, კონსტანტურობა, სტაბილობა და ა.შ.

უნდა ითქვას, რომ დ. უზნაძის მსჯელობის ამგვარი ინტერპრეტაცია დამარწმუნებლად არ გამოიყურება. გაუგებარია, კერძოდ, რატომ არის მოყვანილი ცნებები ფიზიოლოგიისთვის ახალი? ეს ხომ სწორედ “ჩვეულებრივი” ფიზიოლოგიური ცნებებია. არ არის მართებული ისიც, რომ ტრადიციული ფსიქოლოგიური ცნებებით საერთოდ არ შეიძლება განწყობის დახასიათება. განა განწყობის დახასიათება არ არის ის, რომ იგი არაცნობიერია, აიგება მოთხოვნილებისა და სიტუაციის საფუძველზე, ან რომ იგი სუბიექტის, პიროვნების მდგომარეობაა და ა.შ. ვინ იტყვის, რომ ცნობიერება, არაცნობიერი, მოთხოვნილება, სიტუაცია, სუბიექტი, პიროვნება ფსიქოლოგიის “ჩვეულებრივი” ცნებები არ არის? ამდენად, საფიქრებელია, რომ სინამდვილეში პრობლემა ფსიქოლოგიისა და ფიზიოლოგიის ცნებებს კი არ ეხება, არამედ მოვლენის ბუნებას, რომელიც იმდენად თავისებურია, რომ ამ მეცნიერებათა ტრადიციულად აღიარებულ კომპეტენციაში ვერ თავსდება.

საზოგადოდ, დ. უზნაძის სკოლაში, განწყობის ონტოლოგიური ბუნების გარკვევის პროცესი ამაზე არ შეჩერებულა. მოგვიანებით ისეთი თვალსაზრისიც გამოჩნდა, რომლის მიხედვით განწყობა არა მხოლოდ არაცნობიერი ფსიქიკური სინამდვილეა, არამედ შეიძლება ცნობიერი მოვლენის ფორმაშიც არსებობდეს (შ. ნადირაშვილი). ამრიგად, ქართულ ფსიქოლოგიაში მოცემულ საკითხთან დაკავშირებით რამდენიმე თვალსაზრისი არსებობს: 1) განწყობა ახალი, ფსიქოფიზიკურად ნეიტრალური რეალობაა; 2) განწყობა ფსიქოფიზიკური ორბუნებიანი ერთიანი

პროცესია; 3) განწყობა არაცნობიერი ფსიქიკური სინამდვილე; 4) განწყობა არა მხოლოდ არაცნობიერი ფსიქიკურია, არამედ ცნობიერიც.

მოცემულ დისკუსიაზე პირველი სამი თვალსაზრისი იქნა წარმოდგენილი. პირველს, ფაქტობრივად, ყველა გაემიჯნა, თუმცა კრიტიკოსები ამტკიცებდნენ, რომ რეალურად განწყობის ფსიქოლოგია ამ თვალსაზრისზე დგას. დ. უზნაძის სკოლის ფსიქოლოგების დიდი უმეტესობა ამტკიცებდა, რომ იგი განვლილი ეტაპია და განწყობის თეორიის ნამდვილი სახე განწყობის ფსიქიკურობის დებულებაში უნდა ვეძებოთ.

დ. გედევანიშვილის ზოგიერთი “არგუმენტი” განწყობის ფსიქოლოგიის წინააღმდეგ მაშინაც თითქმის ანეკდოტურად გამოიყურებოდა. მიუხედავად ამისა, მათზე ბევრს მსჯელობდნენ – ზოგი სერიოზულად, ზოგიც ირონიულად. კერძოდ, დ. გედევანიშვილი ამტკიცებდა, რომ განწყობის თეორია ეფუძნება ექსპერიმენტულ, ხელოვნურად გამოწვეულ და, მაშასადამე, არანამდვილ, არაცხოვრებისეულ მოვლენას. ამიტომ მისი დებულებების განზოგადება მთელ ფსიქიკურ ცხოვრებაზე აბსოლუტურად არამართებულია. ეს მით უფრო დაუშვებელია, რადგანაც ასეთ პირობებში მოპოვებული განწყობის ფაქტები ვლინდება ილუზიებში, ამიტომაც განწყობა სხვა არაფერია თუ არა ილუზიების ფაქტორი. ამავე ექსპერიმენტებით ისიც დასტურდება, რომ ერთ ანალიზატორში წარმოქმნილი განწყობა (ილუზია) გადადის მეორე ანალიზატორზე და იქაც ილუზიას ქმნის (ე. წ. განწყობის ირადიაცია). კიდევ უარესი – ეს ილუზიები, თურმე, შეიძლება დღეები და თვეები გრძელდებოდეს. ერთი სიტყვით, მთელი ჩვენი აღქმა ილუზორული ხდება. ჩვენ ვერ ავსახავთ სწორად სინამდვილეს. ასე რომ დ. უზნაძის კონცეფციის გაზიარებას იდეალიზმამდე მივყავართ.

ოპონენტს აუხსნეს, რომ ზოგიერთი განწყობის მოქმედება თვეები კი არა წლებიც გრძელდება და სწორედ განწყობის ფიქსაციის თვისება ქმნის აღზრდის შესაძლებლობას. მაგრამ ეს სულაც არ ნიშნავს, რომ ადამიანი სულ ილუზიაში ცხოვრობს. შემთხვევათა უდიდეს უმრავლესობაში განწყობა ადეკვატურ აღქმას ემსახურება. ის გარემოება, რომ განწყობა ილუზიის მასალაზე შეისწავლება, მხოლოდ იმაზე მეტყველებს, რომ განწყობის კანონზომიერებებზე დაკვირვება ილუზიების მასალაზეა უფრო მოსახერხებელი. ფსიქიკური კანონზომიერებანი პათოლოგიურ მასალაზეც შეისწავლება, მაგრამ ამის გამო არავინ ამტკიცებს, რომ ქვეყნად მხოლოდ ფსიქოპათები არსებობენ, მიუგო შ. ჩხარტიშვილმა. იდეალიზმი ხომ აქ საერთოდ არაფერ შუაშია. რაც შეეხება იმას, რომ განწყობის მონაცემების მიღება და განზოგადება არ შეიძლება მათი ექსპერიმენტული ხასიათის გამო, ასეთი რაიმის მოსმენა არა უბრალოდ მეცნიერისაგან, არამედ ექსპერიმენტული მეცნიერების წარმომადგენლისაგან, რბილად რომ ვთქვათ, გაოცებას იწვევს. ხომ არ ფიქრობს ფიზიოლოგიის პროფესორი გედევანიშვილი, იკითხა რ. ნათაძემ, რომ ი. პავლოვის ძაღლები ფისტულებით იბადებიან, ასე დარბიან ქუჩებში და გამოყოფენ ნერწყვს გაგონილ ზარებსა თუ ანთებულ ნათურებზე საპასუხოდ?

დ. გედევანიშვილმა, ა. ქუთელიამ და კ. აკებარდიამ გაილაშქრეს განწყობის თეორიაში მოცემული გაშუალების პრინციპის წინააღმდეგ და მიიჩნიეს იგი მარქსიზმის ასახვის თეორიასთან შეუსაბამოდ. ამ უკანასკნელის მიხედვით ფსიქიკა შეგრძნებათა საშუალებით უშუალოდ ასახავს სინამდვილეს. “უზნაძე კი ამტკიცებს, რომ ცნობიერების კავშირი გარე სამყაროსთან პირდაპირი და უშუალო კი არ არის, არამედ ირიბი და გაშუალებული. ცნობიერებასა და სინამდვილეს შორის იგი ათავსებს ყბადაღებულ განწყობას” და ფიქრობს, რომ ცნობიერების შინაარსებიცა და აქტუოზაც განწყობის უშუალო მოქმედების შედეგია. ამას მივყავართ “ცნობიერების სინამდვილესაგან მოწყვეტასთან”, და, მაშასადამე, “ფსიქიკის შინაარსის უაღრესად იდეალისტურ გაგებასთან”. მოკლედ, შეგრძნება და საზოგადოდ ფსიქიკური მოქმედება გარე სინამდვილეს კი არ ასახავს, არამედ განწყობას.

პასუხად ნათქვამი იყო, რომ განწყობაა წარმოშობს გარემოს (სიტუაციის) უშუალო ზემოქმედება შეგრძნების ორგანოებზე. სიტუაცია უშუალოდ ასახება შეგრძნებათა გზით. განწყობის თეორიის ავტორი ხაზგასმით მიუთითებს ამაზე: “რამდენადაც სუბიექტის მთლიანობითი ცვლილება (განწყობა – ი.ი.) ამ სიტუაციის უშუალო ზემოქმედების ეფექტს

წარმოადგენს, არ შეგვიძლია არ ვიგულისმოდ, რომ სუბიექტის მთლიანობითი ცვლილება – ვიმეორებთ, როგორც სიტუაციის ზემოქმედების უშუალო ეფექტი – ამ სიტუაციის აქტუალური მოთხოვნების ფონზე ასახვას წარმოადგენს: უშუალო ეფექტი არ შეიძლება იმის მკაფიო დადს არ ატარებდეს, რისი უშუალო ეფექტიც არის იგი” [14: 6]. ამრიგად, განწყობა უშუალოდ და ადეკვატურად ასახავს სინამდვილეს და ამიტომაც შეუძლია შეასრულოს მიზანშეწონილი ქცევის საფუძვლის ფუნქცია.

გამოთქმული იყო წმინდა ფილოსოფიური მოსაზრებებიც. სწორედ “დიამტან” შეუსაბამოდ შეფასდა დებულება, რომ შემეცნების საგანი უშუალოდ არის მოცემული. ცნობიერების სინამდვილესთან ასეთი უშუალო კავშირის აღიარება ინტუიცივიზმის და მეტიც, ობსკურანტიზმის საფრთხეს შეიცავსო, უთხრეს ოპონენტებს (ა. ბოჭორიშვილი, ს. წერეთელი). იქ, სადაც ასახვის სრული უშუალობაა, პრინციპულად გამორიცხულია შეცდომა; მაშინ არც ჭეშმარიტების კრიტერიუმის საკითხი დაისმის და ზედმეტი ხდება შემეცნების მარქსისტული თეორიის ძირეული დებულება – პრაქტიკა ჭეშმარიტების კრიტერიუმი. “სინამდვილეში ყველაფერი გაშუალებულია. მაგალითად, ადამიანი საზოგადოდ გაშუალებულია, სახელდობრ, იარაღის მეშვეობით შევიდა ურთიერთობაში ბუნებასთან. იგი მხოლოდ მაშინ გამოეყო ცხოველს, როცა მოათავსა ბუნების ნაწილი ადამიანსა და ბუნებას შორის. აქაა ნამდვილი კავშირი ბუნებასა და ადამიანს შორის. საზოგადოდ, ნამდვილი კავშირი გაშუალებულია და თავის თავში უშუალობის შემცველია. გაშუალებული კავშირის უარყოფა საერთოდ კავშირის უარყოფაა” (ს. წერეთელი).

კრიტიკოსებს არ მოსწონდათ განწყობის თეორიის სხვა დებულებებიც, მაგალითად თეზისი განწყობის მთლიანობის შესახებ. დ. გედევანიშვილს პიროვნების მთლიანობის იდეა უ. მაკ-დაუგოლის “ჰოლიზმს”, ხოლო კ. აკბარდიას ვ. შტერნის პერსონალიზმს აგონებს. ანალოგია დ. უზნაძესთან მხოლოდ იმის საფუძველზე კეთდება, რომ ყველა ისინი მთლიანობაზე ლაპარაკობენ, ხოლო პერსონალიზმი და ჰოლიზმი რომ იდეალიზმია, ეს “თავისთავად ცხადია”. ასეთი “არგუმენტაციის” ტენდენციური და პასკვილური ხასიათი შესაბამისად იქნა შეფასებული. დაისვა კრიტიკოსების არაკომპეტენტურობის საკითხიც, ვინაიდან, მიუხედავად კატეგორიული მოთხოვნისა, დ. გედევანიშვილმა არ განმარტა თუ როგორ ესმის ტერმინი “ჰოლიზმი”. მაშინ ეს ფუნქცია თავის თავზე აიღო ი. ბუღალავამ და ექსპრომტის სახით ჩაუტარა ოპონენტებს გაკვეთილი ფსიქოლოგიის ისტორიაში. მან ჩამოთვალა პერსონისა და ჰოლიზმის ნიშნები: ორივე წარმოადგენს პირველად, ინსტიქტურ, ემოციების სამყაროს; ორივე მოწოდებულია წარმართოს არაცნობიერი და ვიტალური სფეროები; ორივე არის უფაქტორო და ტოტალური მთლიანობა; ისინი არ იცვლებიან გარემოს ზემოქმედებით; ორივე აღიარებულია ინდივიდუალურ, განუმეორებელ, ერთიან და უცვლელ სინამდვილედ; სინამდვილეს ორივე ამ სფეროს აქვს თავისი ცნობიერება – მე-ს ცნობიერება; “რა აქვს საერთო, – იკითხა ი. ბუღალავამ, – ამ მეტაფიზიკურ ცნებას და ლაყობას, ცნებასთან, რომელიც აღნიშნავს ტვინის სისტემურობას და განწყობას?! რა თქმა უნდა არაფერი! მაშასადამე, განწყობის ცნების კრიტიკოსებმა ან არ იციან, რა არის ჰოლიზმი და პერსონა, ან კიდევ იციან და შეგნებულად ამახინჯებენ სინამდვილეს”.

შესაბამისი ფილოსოფიური განმარტებები გააკეთა ფილოსოფიის ინსტიტუტის დირექტორმა ს. წერეთელმა. “დებულება – ყველაფერი მოცემულია მთლიანობაში და ერთიანობაში – არის დი-ალექტიკის ელემენტარული დებულება, რომელიც პირველკურსელებმაც კი იციან ... ნამდვილი მთლიანი გარკვეული მომენტების ერთიანობაა ... მთლიანი მოქმედებს ყოველ თავის ნაწილში, მაგრამ მათზე არ დაიყვანება. მათ შორის დიალექტიკური კავშირია ... უზნაძესთან ფსიქიკური მოვლენები განიხილება ურთიერთკავშირში, ერთიანობასა და მთლიანობაში ... ეს მთლიანობა (საუბარია სუბიექტის მთლიანობაზე) ფსიქიკური მოვლენების საფუძველს წარმოადგენს. თვით ფსიქიკური მოვლენები უნდა განვიხილოთ არა თავისთავად, არამედ სწორედ მთლიანობაში, ადამიანში ... უზნაძის თეორიის მიხედვით, ცნობიერების ცალკეული მოვლენების საფუძველში მდებარეობს მთლიანი ერთიანი პიროვნება. ეს მთლიანობა არ შეიძლება წარმოდგენილი იყოს ცალკეული ცნობიერი

მოვლენის სახით (მხოლოდ ამ მნიშვნელობითაა აღიარებული განწყობა არაცნობიერ მოვლენად, და არა ფროიდისტული ... მნიშვნელობით, როგორც აქ ზოგიერთებს ეჩვენება)”.

ყურადღება უნდა მიექცეს ს. წერეთელის ბოლო რემარკას, სადაც მოცემულია დ. უზნაძისა და ზ. ფროიდის არაცნობიერის ცნებების სრულიად მართებული გაგება, რადგანაც ეს თემა აქტუალური იყო დისკუსიაზე. ოპონენტები, რასაკვირველია, არ აუვლიდნენ გვერდს ისეთ იდეოლოგიურ საფრთხობელას, როგორც იყო ფროიდიზმი. სამწუხაროდ, პოლიზმისა და პერსონალიზმისა არ იყოს, კრიტიკა ამ შემთხვევაშიც არაკომპეტენტური და ტენდენციური იყო. არსებითად, იგი დაიყვანება შემდეგ სილოგიზმზე: რეაქციონერი და იდეალისტი ზ. ფროიდი ლაპარაკობს არაცნობიერზე, საბჭოთა მეცნიერი დ. უზნაძეც ლაპარაკობს არაცნობიერზე, მაშასადამე ისიც იდეალისტია. დ. უზნაძის ინტერესი ფსიქონალიზმისადმი სავსებით ბუნებრივია, ვინაიდან ისიც და განწყობის თეორიაც, არსებითად, არაცნობიერის თეორიებია. დ. უზნაძემ თავისი თეორიის მშენებლობის პირველივე ეტაპზე დაიწყო ზ. ფროიდის თეორიის კრიტიკული ანალიზი [12][15] და ბოლოს ჩამოაყალიბა თვალსაზრისი განწყობისა და ფსიქონალიზური არაცნობიერის ცნებათა ურთიერთიმართებასთან დაკავშირებით [17] [18]. ეს თემა სხვა მრავალი სერიოზული გამოკვლევის საგანი გახდა ქართულ ფსიქოლოგიურ სკოლაში [6][26][32] და სხვა. დ. უზნაძის პოზიცია უკვე მაშინ კარგად იყო ცნობილი: ზ. ფროიდის არაცნობიერის ცნება კატეგორიულად მიუღებელია, ვინაიდან იგი ეხება ცნობიერებას მოკლებულ ჩვეულებრივ ფსიქიკურ შინაარსებს, განცდებს. დ. უზნაძე არ უშვებს ასეთი რაიმეს არსებობის შესაძლებლობას და მიაჩნია, რომ არაცნობიერი ფსიქიკის სახით რეალურად არსებობს მთლიანპიროვნებისეული მდგომარეობა – განწყობა. აქედან გამომდინარე იგი იმასაც კი აცხადებს, რომ არაცნობიერი ზედმეტი ცნებაა და მხედველობაში აქვს არაცნობიერის ფროიდისეული განმარტება (ეს პოზიცია მთლიანობაში შეიძლება გარკვეულ შენიშვნებს იწვევდეს [8][9], მაგრამ მასზე იმის თქმა, რომ ფროიდისტულია, არაფრით არ შეიძლება). განწყობის ცნება უნდა ჩაენაცვლოს არაცნობიერი ფსიქიკურის ყველა გაგებას, მათ შორის ფსიქონალიზურს. “რომ მოხერხდებოდეს, – წერს დ. უზნაძე, – არაცნობიერის ცნების განთავისუფლება ცნობიერი ცხოვრებისთვის ჩვეული ფსიქიკური შინაარსისაგან, რომ მოხერხდებოდეს მისთვის სხვა უფრო შესაფერი შინაარსის მოძებნა, მაშინ ხელთ გვექნებოდა იარაღი, რომელიც მოგვცემდა საშუალებას, უფრო ღრმად ჩავწვდომოდით საქმის ნამდვილ ვითარებას. ჩვენ დავინახეთ, რომ განწყობის ცნება სწორედ იმ კონცეპტს წარმოადგენს, რომელიც ყველაზე უკეთ უდგება ამ ამოცანის გადაჭრის მიზანს” [17: 47].

ამ ამოცანის დასმით, ოპონენტების აზრით, “უზნაძე ფროიდის “კრიტიკაში” კი არ უარყოფს ამ უკანასკნელს, არამედ ცდილობს მის გაღრმავებას, განვითარებას ... პროფ. უზნაძე არ აკრიტიკებს ფროიდს მის მიერ არაცნობიერის მისტიკური სწავლების აღიარების გამო, ვინაიდან თვითონაც აღიარებს მას. უზნაძე იმაზე წუხს, რომ ფროიდმა ღრმად არ განასხვავა ცნობიერი და არაცნობიერი” და მხოლოდ იმას საყვედურობს, რომ “იგი ვერ ხედავს განსხვავებას ცნობიერისა და არაცნობიერის შინაგან ბუნებასა და სტრუქტურაში” (ა. ქუთელია). “ფროიდის სწავლებამ ბუდე გაიკეთა დ. უზნაძის განწყობის კონცეფციაში” (დ. გელვანიშვილი).

მიუხედავად იმისა, რომ ამ აშკარად პროვოკაციულ “კრიტიკაზე” გამოზომილი რეაგირება ძნელია, ვ. ნორაკიძეს ეყო თავშეკავება ასეთი კომენტარისთვის: “დ. უზნაძეს შეგვიძლია მხოლოდ უსაყვედუროთ, რომ არ მოგვცა ფროიდის თეორიის მეკეთრი პოლიტიკური კრიტიკა. სამაგიეროდ, თავისი კვლევებით მან, არსებითად, გამოაცალა საფუძველი ფროიდის არაცნობიერის ცნებას”. სხვა დისკუსანტები ნაკლებად დელიკატურები იყვნენ. მაგალითისთვის მხოლოდ შ. ჩხარტიშვილის გამოსვლას მივმართოთ, რომელმაც ორი საკითხი გამოიყენა ერთმანეთისაგან: არაცნობიერი ფსიქიკურის ცნების მართებულობა საზოგადოდ და დ. უზნაძის თეორიის დამოკიდებულება სხვადასხვა სახის “იზმებთან” (პოლიზმი, ფროიდიზმი).

არის თუ არა თავისთავად არაცნობიერის ცნების აღიარება იდეალიზმი (სულერთია, როგორი მნიშვნელობითაც უნდა ვიაზროთ იგი), როგორც ამას ამტკიცებენ დ. უზნაძის სკოლის ოპონენტები? ამ შეკითხვაზე უარყოფითი პასუხის გასაცემად არ არის საჭირო არაცნობიერი

ფსიქიკურის ურთულესი საკითხის ჩადრმავებული ანალიზი. საკმარისია ვიკითხოთ, აქვთ თუ არა ცხოველებს ფსიქიკა? მარქსიზმის კლასიკოსებისა და ი. პავლოვის მიხედვით – უთუოდ აქვთ. ეს ფსიქიკა ცნობიერი ვერ იქნება, ვინაიდან იმავე მარქსიზმის კლასიკოსების თანხმად, ცნობიერება საზოგადოებრივი პროდუქტია და ისევე ძველი, როგორც ენა. გამოდის, რომ ცხოველის ფსიქიკის შემთხვევაში მაინც ვალდებული ვართ, ვადიაროთ არაცნობიერი ფსიქიკის არსებობა. ადამიანის ფსიქიკის სპეციფიკური ფორმა ცნობიერებაა. მაგრამ იგი ვერ წარმოქმნებოდა პირდაპირ ფიზიკურიდან (ფიზიოლოგიურიდან). არაცნობიერი ფსიქიკური ფსიქიკის განვითარების ცნობიერებამდელი სახეობაა. ხოლო, რაც მოპოვებული იყო ცხოველის განვითარების საფეხურზე, არ იკარგება ადამიანის საფეხურზე. არაცნობიერი ფსიქიკური სფერო საერთოა ცხოველისა და ადამიანისთვის. განწყობის სახით დ. უზნაძემ ასეთი, გენეტიკურად პირველადი ფსიქიკის არსებობის ფორმა დაახასიათა, როგორც თეორიულად, ისე ემპირიულად.

ამრიგად, დ. უზნაძის „განწყობა“, როგორც არაცნობიერი ფსიქიკური, იდეოლოგიურად საგვებით კორექტული ცნებაა. მაგრამ ოპონენტები ამ ცნებას მაინც არ შეიწყნარებენ, ვინაიდან არაცნობიერის გაგონებაზე მხოლოდ ზ. ფროიდი ახსენდებათ. აქ უკვე ლოგიკა და რაციონალური არგუმენტი უძღურია, ვინაიდან საქმე გვაქვს ცნობიერების მუშაობის პრიმიტიულ, ასოციაციურ სახეობასთან: თეთრი გვაგონებს შავს, ღამე – დღეს, მაღალი – დიდს. ორი სრულიად განსხვავებული, მაგრამ ერთნაირი დასახელების მოვლენა ერთმანეთს გვაგონებს. განწყობა მთლიანობითაა. ჰოლიზმიც – მთლიანობითაა. განწყობის ფსიქოლოგიაში საუბარია არაცნობიერზე, ზ. ფროიდის არაცნობიერზე ლაპარაკობს. ამიტომ განწყობის თეორიაში მთლიანობაზე მსჯელობა ზოგიერთებს ჰოლიზმს აგონებს, არაცნობიერზე კი – ზ. ფროიდს. ესაა პიაჟეს მიერ აღწერილი ტიპური მსჯელობა, რომელიც 3-5 წლის ბავშვს ახასიათებს: ძროხა გვაძლევს რძეს, თხაც გვაძლევს რძეს, ორივეს რქები აქვს, ამიტომ თხა არის ძროხა.

განსჯის ობიექტი გახდა დ. უზნაძის ობიექტივაციის კონცეფცია. კრიტიკა ამ შემთხვევაშიც წმინდა მეცნიერული თვალსაზრისით უსაგნო იყო და მხოლოდ იდეოლოგიური დატვირთვა ჰქონდა. ასე ითქვა, რომ “უზნაძეს მცდარი პოზიცია უკავია აზროვნების მიმართაც ... მარქსიზმი ამოდის იქიდან, რომ ადამიანების ცხოვრების წესი განსაზღვრავს მათ აზრთა წყობას. უზნაძე კი ცდილობდა აზროვნება “განწყობიდან” და “ობიექტივაციიდან” გამოეყვანა” (დ. გედევანიშვილი).

პასუხად ითქვა – რა თქმა უნდა, მართალია, რომ ადამიანების ცხოვრების წესი განსაზღვრავს მათ აზრთა წყობას, მაგრამ რა შუაშია აქ განწყობა და ობიექტივაცია. განა დ. უზნაძეს სადმე უთქვამს, რომ მათ არავითარი კავშირი არა აქვთ ცხოვრების წესთან? დ. უზნაძის კონცეფციას წითელ ზოლად გასდევს მტკიცება, რომ განწყობა, როგორც მოქმედებისადმი მზაობის კონკრეტული ფსიქიკური მდგომარეობა, წარმოიქმნება გარემოსა და მოთხოვნილების გავლენით. რას უნდა ნიშნავდეს გარემო და მოთხოვნილება, თუ არა ცხოვრების წესს და მაშასადამე, განწყობის განსაზღვრულობას ცხოვრების წესით? ხოლო ობიექტივაცია, როგორც სპეციფიკურად ადამიანური აქტივობის უნარი, დ. უზნაძე მრავალჯერ ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ იგი ჩაისახა მხოლოდ სოციალურ არსებაში, მხოლოდ სოციალური ცხოვრების პირობებში და ენასთან მჭიდრო კავშირში. ობიექტივაცია სოციალურობის გაგრძელებააო, ამბობს დ. უზნაძე, და როგორ შეიძლება მისი დაპირისპირება “ცხოვრების წესისადმი”, რომლის შედეგიცაა იგი?

არსებითად, იგივე “ბრალდება” გაიმეორა მეორე კრიტიკოსმაც – კონცეფცია იდეალისტურია, რამდენადაც მასში აზროვნება გამოიყვანება ობიექტივაციიდან და იგნორირებულია ადამიანთა საზოგადოებრივ-მატერიალური წარმოება, როგორც ცნობიერებისა და აზროვნების აღმოცენებისა და განვითარების საფუძველი (ა. ქუთელია). თუმცა ეს კრიტიკოსი უფრო შორს მიდის. იგი ამ კონცეფციას, არც მეტი არც ნაკლები, აგნოსტიკურსა და მეტაფიზიკურს უწოდებს და აცხადებს, რომ მას “არ ეშინია ასეთი მაგარი კვალიფიკაციის”. ამის დასამტკიცებლად მოყვანილია უზნაძის გამონათქვამები იმის შესახებ, რომ ლოგიკური აზროვნება თავის საფუძველში გულისხმობს იგივეობის აქსიომატურ დებულებას (ყველაფერი არის ის, რაც არის, რომ ყველაფერი თავის თავს უდრის ($A=A$)). ობიექტივაცია შეჩერებაა, იმისთვის, რომ აზროვნება დაიწყოს. აზროვნების პირობაც

მსოფლიოს მარადიული, უწყვეტი მდინარებიდან თავის დაღწევა, რათა შესაძლებელი გახდეს რისამე განმეორება, თავის თავთან იდენტურობის ცხადყოფა. ეს წინმძღვარი “უდავოდ მიუთითებს, რომ ლოგიკური აზროვნება სინამდვილეს, როგორც ასეთს, ე.ი. განმეორებად სინამდვილეს ეხება – სინამდვილეს, როგორც ობიექტს, და არა როგორც მარად ცვალებად მდინარეს” [17: 163]. დ. უზნაძის ამ სიტყვებს მოსდევს ა. ქუთელიას შემდეგი კომენტარი: “ნათქვამი არ შეიძლება დახასიათდეს სხვაგვარად, თუ არა მეტაფიზიკის აგნოსტიციზმი ... იგი გამორიცხავს სინამდვილის, როგორც ცვალებადობის მუდმივი პროცესის შემეცნების შესაძლებლობას. ამასთან, ობიექტივაციის თეორია აშენებულია იგივეობის მეტაფიზიკურ ცნებაზე და, თავის მხრივ, ცდილობს მის ფსიქოლოგიურ გამართლებას”.

ს. წერეთელის პასუხში ყველაფერი თავის ადგილზეა დასმული: იმის თქმა, თითქოს დ. უზნაძე უარყოფს განვითარებას, მოძრაობას და აქტივობას, არის მისი ობიექტივაციის ფსიქოლოგიური კონცეფციის სრული გაუგებრობა. დ. უზნაძე გამოთქვამს დებულებას, რომ აქტივობის პროცესში შეიძლება მოხდეს შეფერხება, შეჩერება. რას ნიშნავს ეს შეჩერება? თუ არ შეჩერდი რამეზე, ანუ არ გაცნობიერე რაიმე, მაშინ, ცხადია, ვერც შემეცნება განხორციელდება. მაგრამ დაისმის კითხვა – არის თუ არა ეს შეჩერება მოძრაობისა და აქტივობის უარყოფა? არა – ეს თავისებური აქტივობაა და არა აქტივობის უარყოფა, მეტიც, ეს “გამძაფრებული აქტივობაა”. ფსიქოლოგიურად ასეა და ჩვენ არ უნდა აუვრიოთ ფსიქოლოგიისა და შემეცნების თეორიის ან სხვა მეცნიერების საკითხები. ასეთი აღრევა მხოლოდ კრიტიკოსის მოუსაზრებლობას ამტკიცებს.

ეს საყვედური არანაკლებ მიესადაგება ამ კრიტიკოსის მსჯელობათა კიდევ ერთ ნაწილს, სადაც ნაცადია დ. უზნაძის თეორიის იდეალისტურობის დამტკიცება იმის საფუძველზე, რომ ეს კონცეფცია მოთხოვნილების ფაქტიდან (ცნებიდან) ამოდის, ხოლო მარქსისტული დიალექტიკური და ისტორიული მატერიალიზმი ადამიანის ფსიქიკური მოქმედების და მისი განვითარების განხილვას წარმოების ცნებით იწყებს. მოყვანილია არაერთი ციტატა მარქსის და ენგელსის შრომებიდან ადამიანის ფსიქიკურ ცხოვრებაში წარმოების გადამწყვეტი როლის და მოთხოვნილებათა მიმართ მისი პირველადობის საჩვენებლად. ერთერთ მათგანში, მაგალითად, ლაპარაკია იმაზე, რომ სიცოცხლისთვის აუცილებელია საჭმელი, სასმელი, საცხოვრებელი და კიდევ ზოგი რამ, ამდენად “პირველი ისტორიული საქმე ამ მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად საჭირო საშუალებების, თვით მატერიალური ცხოვრების წარმოებაა”. აქედან დასკვნა – მთავარი და პირველადი მატერიალური ცხოვრების წარმოებაა.

საინტერესოა, რომ ამავე ციტატიდან შ. ჩხარტიშვილს ზუსტად საწინააღმდეგო დასკვნა გამოჰყავს, კერძოდ: აქტივობის (ცხოვრების) საწყისი პუნქტი მოთხოვნილებაა და არა წარმოება. საზოგადოდ, მისი პოლემიკა ქუთელიასთან ამ დისკუსიის ერთერთ დასამახსოვრებელ მომენტად იქცა, შესაძლოა იმიტომაც, რომ მათ შორის ნამდვილი ციტატების ომი გაიმართა. რაკი თეორიული არგუმენტები არ ჭრიდა, შ. ჩხარტიშვილმა დასაბუთების ისეთსავე, მარქსიზმის კლასიკოსების გამო-ნათქვამების მოშველიების მეთოდს მიმართა და დიამატის სპეციალისტი მისსავე მინდორზე დაამარცხა.

“უზნაძის ბანაკის” ერთერთმა ფილოსოფოსმა საგანგებოდ აღნიშნა, რომ შ. ჩხარტიშვილის ა. ქუთელიასთვის პასუხმა დაამტკიცა, რომ კერძო მეცნიერებათა ზოგიერთი სპეციალისტი უკეთაა დაუფლებული მარქსიზმს, ვიდრე თვით მარქსიზმის სპეციალისტები (ა. ქუთელია იმხანად სახელმწიფო უნივერსიტეტში ისტორიული და დიალექტიკური მატერიალიზმის კათედრის გამგე იყო, ხოლო ამ ამბებიდან სულ მცირე ხანში, ფილოსოფიის ინსტიტუტის დირექტორი გახდა).

შ. ჩხარტიშვილის თქმით, ეკონომისტ მარქსს მართლაც მშვენივრად მოეხსენებოდა, რომ “მოთხოვნილების გარეშე არ არის წარმოება” და, რომ “მოხმარება ბადებს წარმოებას, კმნის რა ახალი წარმოების მოთხოვნილებას, ანუ წარმოების იდეალურ, შინაგან აღმძვრელ მოტივს, რომელიც მისი წინაპირობაა”. ცხადია, რომ ორგანიზებული მოთხოვნილებები საზოგადოდ აქტივობის წინაპირობაა. მაგრამ ადამიანური მოთხოვნილებები ცხოვრების პროცესში, გარემოს

თავისებურებებით გაპირობებულ მოხმარების პროცესში ყალიბდებიან. მოთხოვნილებასა და წარმოებას მოხმარება აშუალებს. ადამიანის ყოველგვარი ქცევა პირველადი და მეორადი მოთხოვნილებებით აღიძვრება და, ამ აზრით, ისინი პირველადნი არიან ფსიქოლოგიური ანალიზისთვის. საზოგადოებრივ-სოციალური რიგის დისციპლინები იმ კანონზომიერებებს შეისწავლიან, რომლებიც ადამიანურ მოთხოვნილებებს ქმნიან. დ. უზნაძე ფსიქოლოგი იყო, ამიტომაც იწყებს მოთხოვნილების ანალიზით და იმასაც აჩვენებს, თუ როგორ ხდება ვიტალურ მოთხოვნილებათა “გაკულტურება” ცხოვრების პირობების, ანუ მოხმარების შესაბამისად. წყურვილი, როგორც უბრალოდ სითხის საჭიროება, ლუდის ან ღვინის წყურვილად იქ გადაიქცევა, სადაც, შესაბამისად, ქერი ან ვაზი იზრდება, ამბობს დ. უზნაძე და დასძენს, რომ მით უფროა დამოკიდებული მოხმარების გარემოებებზე ე. წ. მაღალი ანუ სპეციფიკურად ადამიანური მოთხოვნილებებით [16: 245].

გარდა ამისა, აუცილებლად მხედველობაში უნდა მივიღოთ, რომ მოთხოვნილება მხოლოდ ერთი ფაქტორია განწყობა. მეორე ფაქტორია სიტუაცია, რომლის შინაარსში როგორც ფიზიკური, ისე სოციალური გარემო შედის. ამდენად, განწყობის თეორიაში გათვალისწინებულია ადამიანის საზოგადოებრივი ბუნებაც და მისი ცხოვრების სოციალურ-ეკონომიკური პირობებიც. ამავე დროს, არ შეიძლება იმის დავიწყება, რომ განწყობის თეორია ფსიქოლოგიაა და არა პოლიტეკონომია. მოხმარება, წარმოება და ა.შ. ამ უკანასკნელი სფეროდანაა. მათი დეკლარაციული გამოყენება ფსიქოლოგიაში არაფრისმომცემია. ფსიქოლოგიამ მათი კორელაციური საკუთარი ცნებებით უნდა იმუშაოს. ასეთებია სწორედ მოთხოვნილება და სიტუაცია (ვ. ქვანახია).

ამავე კონტექსტში უნდა განვიხილოთ იდეოლოგია და მსოფლმხედველობა. ეს ადამიანის საზოგადოებრივი დეტერმინაციის მნიშვნელოვანი ნაწილია. მაგრამ ფსიქიკის საზოგადოებრივ დეტერმინაციაზე საუბრისას უნდა გვახსოვდეს, რომ ეს სფერო (ისევე როგორც ფიზიოლოგია) არ არის თავისთავად ფსიქიკური სინამდვილე, იგი ფსიქიკაში აისახება, მაგრამ ფსიქიკის გარეთაა. ფიზიკურ გარემოზე მსჯელობისას გარეგანი და შინაგანი არავის ეშლება. იდეოლოგიის, მსოფლმხედველობის შემთხვევაში კი ხშირად ხდება მათი აღრევა – გარეგანი, ობიექტური ფაქტი ფსიქიკურად განიხილება. კ. ბაქრაძემ ამ მიმართებაში სოციოლოგიზმის საშიშროებაზე გაამახვილა ყურადღება. ე. აბაშიძე კიდევ უფრო შორს წავიდა და, ფაქტობრივად, კრიტიკულ კონტექსტში შეეხო საბჭოთა ქვეყანაში ფსიქიკის გადაჭარბებული იდეოლოგიზაციის თემას, რაც მაშინ არანახულ მკრეხელობად შეიძლება მონათლულიყო. მან თქვა: “დაუშვებელია მსოფლმხედველობისა და ფსიქოლოგიის აღრევა. საბჭოთა ადამიანის ფსიქოლოგიის თავისებურ, სპეციფიკურ მეცნიერებად გამოცხადება იმის საფუძველზე, რომ ძლიერი ნებისყოფა და პატრიოტიზმი საბჭოთა ადამიანის მონოპოლიურ საკუთრებას წარმოადგენს, არასწორია ფაქტიურადაც და თეორიულადაც ... ჩემი სტუდენტები, რომლებიც ფსიქოლოგიას არსებული რუსული სახელმძღვანელოებით შეისწავლიან, დარწმუნებულები არიან, რომ ნებისყოფა მარტო ჩვენა გვაქვს, რომ სამშობლო მხოლოდ ჩვენ გვიყვარს ... არ შეიძლება საკითხის ასე დაყენება: რა არის კლასობრივი ფსიქიკაში და არა. ფსიქიკაში არაფერია კლასობრივი ... კლასობრივი შეიძლება იყოს სინამდვილე, რომელიც ფსიქიკაში აისახება და არა თვით ფსიქიკა”.

ამ სიტყვების სრული ჭეშმარიტების მიუხედავად, სანამ საბჭოთა კავშირი არსებობდა, სულ გაისმოდა შეგონებები ფსიქიკის კლასობრივი ბუნებისა და ფსიქოლოგიის პარტიულობის თაობაზე. ოთხმოციან წლებში ამ სიტყვების ავტორი თავის ქართველ კოლეგებთან ერთად, რუსეთის ერთერთ ქალაქში ესწრებოდა კონფერენციას, რომელიც ეძღვნებოდა ახალი ადამიანის ფსიქოლოგიის განვითარებული სოციალიზმის პირობებში. ძირითადი მომხსენებელი იყო საბჭოთა ფსიქოლოგიის ერთერთი მთავარი იდეოლოგი პროფესორი ე. შოროხოვა. მან აუწყა დამსწრე საზოგადოებას, რომ პიროვნება, ამ სიტყვის ნამდვილი მნიშვნელობით, შეიძლება იყოს მხოლოდ საბჭოთა ადამიანი და ერთობ უხერხულ მდგომარეობაში აღმოჩნდა, როცა ერთმა ახალგაზრდა და ეტყობა ქვეყნის ფსიქოლოგიის იერარქიაში ნაკლებად გარკვეულმა სპეციალისტმა იკითხა – იყო თუ არა პიროვნება კარლ მარქსი, რომელიც, როგორც ცნობილია, ვერ მოესწრო სოციალისტურ საზოგადოებას?

დ. უზნაძე ამოდიოდა ფსიქიკის ბიოსოციალური ბუნების თეზისიდან. იგი წერს: “ფსიქოლოგიის საგნად ჩვენ ფსიქიკური, როგორც წმინდა სუბიექტური მოცემულობა, როდი უნდა ჩავთვალოთ, არამედ, როგორც ობიექტური თან ერთიანობაში მყოფი სინამდვილე” [16: 19]. ობიექტურში ორგანიზმიც (ფიზიოლოგია) შედის და გარემოც (საზოგადოება). ამას ისევ ზოგადი ფსიქოლოგიის ამონარიდები ადასტურებს: “რაკი ფსიქიკა ტვინის “პროდუქტს” წარმოადგენს, თითქოს უდავო ხდება, რომ ფსიქიკურის ახსნა ყოველთვის ფიზიოლოგიურ პროცესებში უნდა ვეძიოთ. უეჭველია, ფსიქიკური ფაქტების მატერიალური სუბსტრატის, ფიზიოლოგიური პროცესების დადასტურება საჭიროა, მაგრამ განა შეიძლება ითქვას, რომ ფსიქიკური ამით საკამრისად იქნება ახსნილი? ... თუ ადამიანის ფსიქიკა ცნობიერების სახით არსებობს, ხოლო ცნობიერება საზოგადოებრივ პროდუქტს წარმოადგენს, მაშინ ფსიქოლოგიას მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეეძლება თავისი ახსნითი ამოცანების სწორი გადაწყვეტა, თუ იგი თავის კვლევა-ძიებას ჩვენი ცნობიერების ისტორიულ საფუძველზე და სოციალური განსაზღვრულობის იდეას დაუდებს საფუძვლად” [16: 20]

ეს ყველაფერი დისკუსიაზე გარკვევით იქნა ნაჩვენები. აქედან გამომდინარე, განწყობის ფსიქოლოგიის განადგურების მოსურნეებს, როგორც ფიზიოლოგიის, ასევე ისტმატ-დიამატის მხრიდან, ობიექტურად არ გააჩნდათ რამდენადმე დამარწმუნებელი მეცნიერული არგუმენტები თავიანთი მიზნის მისაღწევად.

შესაძლოა სხვა მიზანი ამოძრავებდა სიმონ ყიფშიძეს. როგორც გამოცდილი და ახლის მაძიებელი კლინიცისტი იგი გულწრფელად იყო დაინტერესებული დ. უზნაძის სკოლის ემპირიული კვლევით, განსაკუთრებით სამედიცინო ფსიქოლოგიის ნაწილში, მაგრამ არ იღებდა ამ ემპირიკის ამხსნელ განწყობის თეორიას. ისიც სათქმელია, რომ ეს ინტერესი უცებ არ გაჩენილა. მას წინ უძღვოდა განწყობის სამედიცინო ფსიქოლოგიაში ჩატარებული სამუშაოს სრული მიუღებლობა. ასეთი “განწყობის” მკვეთრი დემონსტრირება ს. ყიფშიძემ მოახდინა 1945 წელს ი. ბუღალავას სადოქტორო დისერტაციის ოპონირებისას, სადაც მან კატეგორიულად გაილაშქრა ფიქსირებული განწყობის მეთოდით მოპოვებული კლინიკური მონაცემების წინააღმდეგ. დ. უზნაძე ესწრებოდა ამ ბატალიებით სავსე თორმეტსაათიან დაცვას, თუმცა, სიტყვით არ გამოსულა. ეტყობა მიიჩნია, რომ დისერტანტი “თავისი ძალებითაც” წარმატებით გაართმევს თავს განწყობის ფსიქოლოგიის მონაპოვარის დაცვის ამოცანას და არც შემცდარა. ეს დაცვა, არსებითად, შეიძლება ჩაითვალოს პირველ საჯარო დისკუსიად განწყობის ფსიქოლოგიაში. ს. ყიფშიძის გარდა, უარყოფითი შეფასება მისცა შრომას ავლიზ ზურაბაშვილმაც.

შემდეგ, როგორც თავად ს. ყიფშიძემ აღნიშნა გამოსვლაში, იგი დაინტერესდა ამ მეთოდით (ერთერთი მისი ახლობელი კოლეგა ამბობდა დისკუსიაზე, რომ უწინ ს. ყიფშიძეს გაგონებაც არ სურდა საგანწყობო ბურთებისა, ახლა კი ხელიდან ვერ გაავდებინებო). შეამოწმა მისი დიაგნოსტიკური შესაძლებლობები სხვადასხვა ფუნქციონალურ და ორგანულ ნერვულ დაავადებებზე და, პრინციპში, დაადასტურა მისი გამოყენების სარგებლიანობა, როგორც მკურნალობის დანიშნულების, ისე მკურნალობის შედეგიანობის შეფასების საქმეში.

ამასთან ერთად ს. ყიფშიძემ არ მიიღო დ. უზნაძის ეფექტების განწყობისეულ-ფსიქოლოგიური ინტერპრეტაცია. მას მიაჩნდა, რომ ის, რასაც განწყობას უწოდებენ, არსებითად, სხვა არაფერია, თუ არა პირობითი რეფლექსი. განწყობა არ წარმოადგენს ქცევის მთლიანპიროვნულ საფუძველს, ხოლო კონტრასტული ილუზიის ფაქტები უნდა აიხსნას ფიზიოლოგიურად – აგზნებისა და შეკაების ურთიერთინდუქციით.

ამ დებულებათა დასამტკიცებლად ს. ყიფშიძემ მოიყვანა თავისი ცდები, რომლებშიც კონტრასტული ილუზია წარმოიქმნება ცალ ხელში ერთი დიდი ბურთის ექსპონირების პირობებში. ვინაიდან აქ არ ხდება შედარება, ამიტომ ამ ეფექტის დ. უზნაძისეული ინტერპრეტაცია გამორიცხულია; “განწყობის ცნება არ გამომდინარეობს ექსპერიმენტიდან, ის აპრიორულად არის დაშვებული” და უნდა აიხსნას ე. წ. “უარყოფითი ინდუქციის” კანონით. ამ უკანასკნელის მიხედვით

ძლიერი გამღიზიანებელის გარშემო თავის ტვინის ქერქში იქმნება დაბალი აგზნებადობის ზონა. ამიტომ, როცა კრიტიკულ ცდებში ცდისპირს ტოლი ბურთები ეძლევა იმ ხელში, სადაც მანამდე დიდი ბურთი ეჭირა, ხდება აგზნების შემცირება და ბურთიც უფრო პატარა ეჩვენება. ამ ეფექტებს ს. ყიფშიძემ “შემცირების ფენომენი” უწოდა, ხოლო პავლოვურ ფიზიოლოგიაზე დამყარებული ეს კონსტრუქცია “განწყობის ახალ თეორიად” მონათლა.

ს. ყიფშიძის გამოსვლას დიდი გამოხმაურება მოჰყვა. ჯერ ერთი აღინიშნა, რომ ეს “ახალი თეორია” სულაც არ არის ახალი. ასეთივე “აღმოჩენა” გააკეთა 1947 წელს აკადემიკოსმა ივანე ბერიტაშვილმა. წიგნში “ნერვული და ფსიქოგენური მოქმედების ძირითადი ფორმები” იგი პირდაპირ ამბობს, რომ “ფიქსირებული განწყობის შემთხვევაში, ფაქტობრივად, ადგილი აქვს არა პიროვნების მთლიანობით ცვლილებას, არამედ მხოლოდ და მხოლოდ სენსორულ სფეროში დროებითი კავშირის დამყარებას”. ი. ბუაღავას თქმით, მას მერე, რაც ი. ბერიტაშვილს გააცნეს განწყობის ირადიაციის ფაქტები, მან განაცხადა, რომ პირობითმა რეფლექსმა არ იცის ასე შორს მიმავალი ირადიაცია და ურთიერთინდუქციის კანონი ამ შემთხვევაში ვერ გამოდგება ამხსნელ ცნებად.

ი. ბერიტაშვილის მიერ თავისი თავდაპირველი თვალსაზრისის შეცვლა, როგორც ჩანს, სიმართლეს შეეფერება, ყოველ შემთხვევაში ფაქტია, რომ იგი ესწრებოდა დისკუსიას და არ გაუპროტესტებია ეს სიტყვები. ისიც აღსანიშნია, რომ პავლოვური სესიის დროს შერისხულ ი. ბერიტაშვილს არ გამოუთქვამს რაიმე კრიტიკული მოსაზრება ამ დისკუსიის მსვლელობისას, მიუხედავად თავისი კოლეგის, დ. გედევანიშვილის დაჟინებული მოწოდებებისა ფიზიოლოგებისადმი, მხარი აეხაზა მისთვის.

თუმცა არც ს. ყიფშიძის “ახალი ფაქტები” იყო ახალი. ცალი ხელის ეფექტები კარგა ხნით ადრე დ. უზნაძის სკოლაში იქნა აღმოჩენილი შ. ჩხარტიშვილის მიერ. დისკუსიის მსვლელობაში წარმოდგენილ იქნა ამ ფაქტების განწყობისეულ-ფსიქოლოგიური ახსნის მცდელობაც (ზ. ხოჯავა). მის დეტალებზე აღარ შევჩერდებით, მითუმეტეს, რომ მოგვიანებით დ. უზნაძის სკოლაში, ამ და სხვა ეფექტებს, რომლებიც თითქოს არ ექვემდებარება განწყობისეულ ინტერპრეტაციას, მოენახა სხვა ახსნა: ე. წ. “განწყობის ასიმილაციური მოქმედებისა და კონტრასტული განცდის კანონის” ფარგლებში [11].

განწყობის ეფექტების არაფსიქოლოგიური, წმინდა ფიზიოლოგიური ახსნის წინააღმდეგ მეტყველებს ასიმილაციური ილუზიებისა და ირადიაციის ფაქტებიც, რომელთაც ს. ყიფშიძე არც კი ახსენებს. საზოგადოდ კი ითქვა, რომ განწყობის ეფექტები ილუზორულ განცდას, ანუ ფსიქიკურ ფენომენს ეხება. ეს არ არის უბრალოდ ორგანიზმის სეკრეტორული ან მოტორული რეაგირება, რომელიც შეიძლება რეფლექსის ცნებით დახასიათდეს (ვ. ნორაკიძე).

ს. ყიფშიძის გარდა დისკუსიაზე გამოვიდა კიდევ სამი კლინიკის წარმომადგენელი პროფ. პ. სარაჯიშვილი, ექიმი ნ. რუხაძე (პროფ. ა. გოცირიძის კლინიკიდან) და ექიმი გ. ნადარეიშვილი (პროფ. ქავთარაძის კლინიკიდან). ყველა მათგანმა მრავალწლიანი გამოცდილების საფუძველზე, დიდ მასალაზე დაყრდნობით დაადასტურა განწყობის მეთოდის უდავო ღირებულება განსხვავებულ დაავადებათა დიაგნოსტიკის პრაქტიკაში. საზოგადოდ, კლინიკისტების გამოსვლებმა მეტი დამაჯერებლობა შესძინეს განწყობის თეორიას იმ დისკუსიაზე, სადაც არაერთხელ გაიმეორეს დიამატის ცნობილი თეზისი: “პრაქტიკა ჭეშმარიტების კრიტერიუმი”.

დისკუსია ჭეშმარიტების ძიებას არ ემსახურებოდა. აქ იყო ე. წ. “პოზიციური აზროვნების” ასპარეზი – ორივე მხარე თავის თვალსაზრისზე იდგა, მხოლოდ გარკვეული პოზიციის დაცვაზე ზრუნავდა და არც აპირებდა მის შეცვლას. პაექრობა იყო დაუნდობელი და უშეღავათო. მბრალდებელი მხარის მიერ გამოიყენებოდა ყველაფერი – აშკარა სიცრუე, ტექსტების გაყალბება, იდეოლოგიური იარაღების მიწება. ოპონენტების გამოსვლების ზოგიერთი მომენტი მონათლა “ბინძურ ცილისწამებად”. ამ ფონზე ძნელია დაადანაშაულო ცალკეული ფსიქოლოგი, რომელიც აჰყვა ოპონენტების პროვოკაციას და ჩაება “კომპრომატების ომში”. მაგალითად, ერთერთი ოპონენტი ამტკიცებდა, რომ განწყობის თეორიის ავტორი არ იცნობდა პავლოვის მოძღვრებას, ხოლო მეორე, რომ იგი მას არ ცნობდა. ამის დასამტკიცებლად გამოამხეურეს

ამონარიდი დ. უზნაძის ძველი შრომიდან, სადაც ი. პავლოვის შეხედულებები რეფლექსოლოგიად ანუ, არსებითად, ბიჰევიორისტული თვალსაზრისის ნაირსახეობად არის შეფასებული: “პავლოვი და მისი სკოლა სავსებით უარყოფს სულიერ ფენომენტთა შესწავლის თვალსაზრისს და მის ნაცვლად ცხოველთა უმაღლესი ნერვული მოქმედების, ანუ, როგორც პავლოვი ამბობს, მისი ქცევის კვლევას აწარმოებს: “მხოლოდ ობიექტური კვლევის გზითაა შესაძლო, თანდათანობით იმ საზღვარდაუდებელი შეგუების სრულ ანალიზს მივაღწიოთ, რომელიც აქ, დედამიწაზე სიცოცხლეს შეადგენს ... შეგუების უმარტივესი ფორმების ანალიზი ობიექტურ ფაქტებზე დაყრდნობით ხდება, რა საბუთი გვაქვს შევცვალოთ ეს გზა უმაღლესი რიგის (ე.ი. ფსიქიკური მოვლენების – დ.უ.) შესწავლის დროს?”. ეს პავლოვის სიტყვებია და აქედან სრულიად ცხადად ჩანს, რომ, პავლოვის აზრით, ფსიქიკურ მოვლენათა შესწავლამ ადგილი ცოცხალი ორგანიზმის ქცევის კვლევას უნდა დაუთმოს. ეს უკანასკნელი კი სავსებით ფიზიოლოგიური ბუნების კვლევაა; მაშასადამე, ფსიქოლოგიას, როგორც ასეთს, ადგილი არ რჩება და მის საქმეს ფიზიოლოგიამ უნდა მოჰკიდოს ხელი” [15: 30-31]. ეს შეფასება, სავსებით შესაძლებელია, სინამდვილესთან ახლოც იყოს, მაგრამ, როგორც ითქვა, მაშინ ჭეშმარიტებაზე ნაკლებად ზრუნავდნენ. ან კიდევ ვის დაუმტკიცებდი რაიმეს, იმ ვითარებაში, როცა ტოტალიტარულმა რეჟიმმა ი. პავლოვის სწავლება დოგმატურად გამოაცხადა ერთადერთ ჭეშმარიტებად და რეპრესიული საშუალებებით ღამობდა ფსიქოლოგებისთვის მის თავზე მოხვევას.

ი. პავლოვის დამოკიდებულება ფსიქოლოგიის მიმართ მრავალჯერ გამხდარა მსჯელობის საგანი [24][25][29]. ი. პავლოვი მკაცრ ბუნებისმეტყველურ პოზიციაზე იდგა, ებრძოდა მეტეფიზიკური აზროვნების ყველა გამოვლინებას, რომელთან, არც თუ იშვიათად, ფსიქოლოგიურ ცნებებსაც აიგივებდა. ცნობილია, მაგალითად, რომ იგი აჯარიმებდა თავის თანამშრომლებს ფსიქოლოგიური ტერმინების გამოყენებისთვის ძაღლის ქცევის აღწერისას. მეცნიერული კარიერის პირველ ეტაპზე იგი საკმაოდ სკეპტიკურად იყო განწყობილი ფსიქოლოგიური კვლევის მიმართ მისი სუბიექტურობის გამო და, ბიჰევიორისტების მსგავსად, მართლაც, მხოლოდ ობიექტურ მეთოდოლოგიას ცნობდა. მოგვიანებით მისი პოზიცია ერთგვარად შერბილდა. იგი ფიზიოლოგიისა და ფსიქოლოგიის შერწყმაც (ქორწინებაც) კი საუბრობდა. თუმცა, როგორც ეს ამ დისკუსიაზეც გამოჩნდა, ბევრი ფსიქოლოგი დარწმუნებული იყო, რომ ი. პავლოვს, საბოლოოდ, ფიზიოლოგიის მიერ ფსიქოლოგიის შთანთქმა ჰქონდა მხედველობაში. საზოგადოდ, ალბათ, ადექვატურია ლორენს გრეჰემის შეფასება, რომ “პავლოვი მაინც ეჭვის თვალით უყურებდა ფსიქოლოგიის მეცნიერულობას, თუმცა არ იყო მის მიმართ ისე მტრულად განწყობილი, როგორც სურთ წარმოდგინონ მისი შემოქმედების ზოგიერთ მკვლევარს. მიუხედავად იმისა, რომ იგი ხშირად აკეთებდა გაფრთხილებებს რედუქციული მიდგომისაგან, მოწოდებებს “ორგანიზმის მთლიანობითი” შესწავლისკენ და გამოთქვამდა რწმენას “ადამიანის რაოდენობრივი და თვისებრივი უნიკალურობის” შესახებ, პავლოვის შეხედულებებისთვის, მაინც, დამახასიათებელი იყო ტენდენცია ფსიქიკური მოვლენების განხილვისა ... გამარტივებული, მექანიკური წარმოდგენებისა და ცნებების საშუალებით” [25: 166]. ისიც აღსანიშნავია, რომ ი. პავლოვი მხოლოდ ცხოვრების მიწურულს გახდა მეტ-ნაკლებად ლოიალური საბჭოთა ხელისუფლებისადმი. რევოლუციის შემდგომ პერიოდში იგი ეწინააღმდეგებოდა სახელმწიფოს იდეოლოგიურ ჩარევას მეცნიერებაში და მარქსისტული ფილოსოფიის კრიტიკასაც კი ბედავდა. ყოველ შემთხვევაში, ღრმადმორწმუნე ი. პავლოვის გამოცხადება მარქსისტული მეცნიერების მებრძოლ სიმბოლოდ აშკარად საბჭოთა იდეოლოგიის გაუკუღმართებული ლოგიკის ნიმუშია.

ამ სიტუაციაში დ. უზნაძის მოყვანილი სიტყვები სერიოზულ კომპრომატად იქცა. ფსიქოლოგებმა განმარტეს, რომ ეს შეფასება ძალიან ძველ ნაშრომში გაკეთდა და არ გამოხატავს ავტორის შემდგომდროინდელ პოზიციას. ამის საჩვენებლად გაახმოვანეს ამონარიდები დ. უზნაძის „ზოგადი ფსიქოლოგიიდან“, სადაც დადებით კონტექსტშია დახასიათებული ი. პავლოვის მიერ დადგენილი ტემპერამენტის ფიზიოლოგიური მექანიზმები. თუმცა, როგორც ჩანს, ეს საკმარისი არ აღმოჩნდა. საუკეთესო თავდაცვა თავდასხმააო და მზის სინათლეზე ამოიტანეს კრიტიკოსის

“ცოდვები”, კერძოდ დ. გედევანიშვილის მტკიცება, რომ ნიკო მარმა ერთადერთმა სწორედ გადაწყვიტა საკითხი ენისა და აზროვნების ურთიერთმიმართების შესახებ. ამაზე დიდი მკრეხელობა მაშინ ძნელად წარმოსადგენი იყო. საქმე ისაა, რომ სტალინის ახალ გამოსულ ნაშრომში ენათმეცნიერების საკითხებთან დაკავშირებით, დაგმოილი იყო ნ. მარი და ყველა საბჭოთა მეცნიერს უნდა ეხელმძღვანელა ამ “გენიალური ნაშრომის” დებულებებით. ისიც აღმოჩნდა, რომ განწყობის თეორიის არაპავლოვურობაზე განრისხებული ოპონენტი, პავლოვურ სესიამდე დაბეჭდილ სქელტანიან ნაშრომებში ქერქული მოქმედების ფიზიოლოგიაში, არც ტექსტში და არც ლიტერატურის სიაში სულ არ მოიხსენიებს ი. პავლოვსა და მის მიმდევრებს.

კრიტიკოსების მიერ გამოყენებული კიდევ ერთი კომპრომატი იმას ეხებოდა, რომ თითქოს დ. უზნაძე უმაღლესადაა ქვეყნის სამეცნიერო საზოგადოებრიობას თავის თეორიას და შეგნებულად არ აწვდიდა კოლეგებს მათთვის გასაგებ ენაზე ინფორმაციას საქართველოში მიმდინარე ფსიქოლოგიური კვლევის შესახებ. ესეც მონაჭორი იყო. დ. უზნაძის მოწაფეებმა და თანამშრომლებმა, რომელთა თვალწინ იქმნებოდა განწყობის ფსიქოლოგიის ისტორია, ამომწურავად გააშუქეს ეს საკითხი (ა. ავალიშვილი, ბ. ხაჭაპურიძე, რ. ნათაძე, ა. ფრანგიშვილი). ამ ანალიზიდან ორ მომენტს გამოვყოფთ. პირველი დ. უზნაძის ბოლო განმაზოგადებელი ნაშრომის “განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძვლები” გამოცემას ეხება და საშუალებას გვაძლევს გარკვეულად დავაზუსტოთ მისი შექმნის დრო. ეს მნიშვნელოვანია განწყობის ფსიქოლოგიის ისტორიისთვის, თუნდაც იმიტომ, რომ სწორედ აქ იქნა პირველად წარმოდგენილი რამდენიმე ახალი იდეა, სახელდობრ შეხედულება განწყობის ფსიქიკურობის შესახებ. ცნობილია, რომ ეს ნაშრომი თავიდან დაიწერა რუსულად და განკუთვნილი იყო პირველ რიგში იმისთვის, რომ დაეკმაყოფილებინა დიდი ინტერესი, რომელსაც იჩენდნენ თბილისელი ფსიქოლოგების მუშაობის მიმართ ქვეყნის სხვა ფსიქოლოგიურ ცენტრებში მომუშავე კოლეგები. იგი გადაეცა დასაბეჭდად მოსკოვის პედაგოგიკური აკადემიის ფსიქოლოგიის ინსტიტუტს მათივე მოთხოვნით. ნაშრომი განხილული იქნა ინსტიტუტის სამეცნიერო საბჭოზე წამყვანი მოსკოველი ფსიქოლოგების თანდასწრებით. მაშასადამე, მათ ჰქონდათ საკმარისი ინფორმაცია დ. უზნაძის სკოლის კვლევის თაობაზე. გაუგებარი მიზეზების გამო ნაშრომმა წელიწადზე მეტ ხანს დაჰყო მოსკოვში და, საბოლოოდ, არ გამოქვეყნდა. ამის შემდეგ იგი ითარგმნა ქართულად და გამოიცა თბილისის ფსიქოლოგიის ინსტიტუტის შრომების მეექვსე ტომში 1949 წელს. თუ გავითვალისწინებთ გამოკვლევის მასშტაბს, მის დაწერაზე, მოსკოვის განხილვაზე, თარგმანსა და გამოცემაზე დახარჯულ დროს, მიგვაჩნია, რომ მისი დასრულების თარიღი 1947 წლით უნდა განისაზღვროს.

ამავე კონტესტში აღინიშნა, რამდენად მართებული იყო დ. უზნაძის მხრიდან ზრუნვა იმაზე, რათა მისი კვლევის შედეგები გავრცელებულიყო საზღვარგარეთ. მიუხედავად იმისა, რომ იგი ბეჭდავდა წერილებს უცხოურ ჟურნალებში ჩვენში აღმოჩენილ რამდენიმე ექსპერიმენტულ ფაქტზე პრიორიტეტი გამოაცხადეს უცხოელმა სპეციალისტებმა. ასეთების რიგში დასახელებული იქნა ჯეხონის გამოკვლევა აღქმის გარკვეულ ილუზიებზე, რომელსაც წინ უძღოდა დ. უზნაძის ანალოგიური ცდები, გამოქვეყნებული გერმანულ ჟურნალში; ნარცის ახის ორმოციანი წლების გამოკვლევა დაწოლის ილუზიებზე, რომელსაც წინ უსწრებდა ა. ბოჭორიშვილის ცდები (1933 წ.); დაბოლოს 1945 წელს გამოქვეყნებული ჟან პიაჟეს ნაშრომი, რომელსაც “უზნაძის ეფექტები” ეწოდება, რაც, რა თქმა უნდა, მისასაღმებელია. მაგრამ, ჯერ ერთი, ბევრ მონაცემს განწყობის გენერალიზაციის, ირადიაციის, ტრანსპოზიციის, ფაზურობის და ა.შ. შესახებ იგი თავის აღმოჩენებად რაცხავს. ამასთან, რაც ძალიან ნიშანდობლივია, არაა გაზიარებული მათი უზნაძისეული ინტერპრეტაცია განწყობის ფსიქოლოგიის პოზიციებიდან. აქედან მოცემული დისკუსიის სულისკვეთების შესაბამისი დასკვნა – ალბათ საბჭოთა მეცნიერის დ. უზნაძის კონცეფცია იდეალისტი ფსიქოლოგებისთვის მიუღებელია.

ახლა შეფასებები შეიცვალა – ჟ. პიაჟეს მიერ განწყობის ექსპერიმენტული მონაცემების “უზნაძის ეფექტად” მანათვლა ჩვენი ფსიქოლოგიის დიდ აღიარებად მიიჩნევა. დ. უზნაძის დროს ამაში არაფერ განსაკუთრებულს არ ხედავდნენ. პირიქით, როგორც დისკუსიის მასალებით ირკვევა,

ქართველი ფსიქოლოგები არ იყვნენ კმაყოფილნი არც ჩვენში მოპოვებული მონაცემების დ. უზნაძის სკოლისადმი კუთვნილების სრულფასოვანი დადასტურებით და არც მათი განწყობისეული ინტერპრეტაციის გაუზიარებლობით.

დღევანდელი გადასახედიდან წარმოდგენილი დისკუსიის ბევრი ძირეული მომენტი, მაგალითად მარქსიზმთან ან პავლოვურ სწავლებასთან ფსიქოლოგიის, კერძოდ უზნაძისეული ფსიქოლოგიის, შესაბამისობის საკითხი იმდენად არააქტუალურია, რომ მათ გარშემო ატეხილმა ვნებათაღელვამ გაკვირვებაც კი შეიძლება გამოიწვიოს¹ მაგრამ აღწერილი სამეცნიერო-ისტორიული მოვლენა, პირველ ყოვლისა, მაშინდელი სოციალურ-პოლიტიკური კონტექსტის, კულტურულ-იდეოლოგიური კლიმატის, როგორც მეცნიერების ისტორიაში ამბობენ – “ეპოქის სულის” (Zeitgeist) გათვალისწინებით უნდა შეფასდეს. იმ დროს კი ეს ყველაფერი არა უბრალოდ ანაგარიშგასაწევი, არამედ უადრესად სერიოზულ საფრთხეთა შემცველი ფაქტორები იყო მეცნიერების არსებობისა და განვითარებისა. ამის გაცნობიერების გარეშე ძნელია იმის გაგება, თუ რატომ ნერვიულობდნენ ასე გამომსვლელები, კამათში მონაწილენი და მთლიანად დამსწრე საზოგადოება. ეს რომ ნამდვილად ასე იყო ადასტურებენ თვითმხილველები². ამის შემწინევა შეიძლება სხდომების სტენოგრაფიული ოქმების მიხედვითაც (მოხსენებებს თან ახლდა წამოძახილები და რეპლიკები დარბაზიდან, პირდაპირი შელაპარაკება, რომელთა დასაცხრომად სხდომის წამყვანებს შესვენებების გამოცხადებაც კი უხდებოდათ და სხვა).

დისკუსიამ დადებითი შედეგები გამოიღო რამდენიმე თვალსაზრისით. მან განამტკიცა ჩვენი ფსიქოლოგიური სკოლის პოზიციები რესპუბლიკურ დონეზე. პოლიტიკურ პლანში ამას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, ვინაიდან იმ ქვეყანაში, სადაც აღწერილი მოვლენები ვითარდებოდა, სერიოზულ საორგანიზაციო თუ საკადრო გადაწყვეტილებებს, მაშინაც, როცა ისინი ცენტრიდან იყვნენ ინიცირებული, მაინც უთანხმოებდნენ ადგილობრივ ხელისუფლებას.

სოციალურ პლანში მან ხელი შეუწყო ქართული ფსიქოლოგიური სკოლის კონსოლიდაციას. ფუძემდებლის გარდაცვალების შემდეგ ეს მას ნამდვილად ესაჭიროებოდა. ყველასთვის ცხადი გახდა, რომ საჭირო იყო ერთიანობის შენარჩუნება და მისი დემონსტრირება საერთო მოწინააღმდეგის წინაშე. აქტუალური იყო ლიდერის საკითხიც, რაზეც პრეტენზიას რამდენიმე ამბიციური და ავტორიტეტული მეცნიერი აცხადებდა. იყო გარკვეული შიდა უთანხმოებები და ინტერესთა დაპირისპირება, რაც საზოგადოდ ყოველგვარ სამეცნიერო (და არამხოლოდ სამეცნიერო) გაერთიანებას ახასიათებს, მაგრამ ამას არ უნდა დაეწრილა საერთო ამოცანა – განწყობის ფსიქოლოგიის შენარჩუნება და განვითარება, რაც იყო პირობა ქართული ფსიქოლოგიის აღიარებისა და წარმატებისა.

ინტელექტუალურ პლანში ამ დისკუსიამ შეასრულა ერთგვარი პოლიგონის ფუნქცია, სადაც გამოიცადა, დაზუსტდა და დაიხვეწა არგუმენტაცია უფრო სერიოზულ ოპონენტებთან საკამათოდ, ბევრად უფრო რთულ სიტუაციაში და სოციალურ გარემოში. აქ აღსანიშნია, რომ თბილისში აუდიტორიის უდიდესი ნაწილი ქართველ ფსიქოლოგებს თანაუგრძნობდა. ასე არ იყო მოსკოვის დისკუსიაზე (თათბირზე) 1955 წელს, სადაც აუდიტორია შეუდარებლად უფრო კრიტიკული იყო და რომლის გადაწყვეტილებები პირდაპირი მნიშვნელობით საბედისწერო შეიძლებოდა გამდარიყო დ. უზნაძის სკოლისთვის [28]. ამ პაექრობის პერიპეტეიებზე მომავალში ვისაუბრებთ, აქ კი მხოლოდ აღვნიშნავთ, რომ ქართველი ფსიქოლოგები საკმაოდ მომზადებულები დახვდნენ ამ განსაცდელს და ამაში თავისი დადებითი როლი უთუოდ ითამაშა მოცემულ წერილში აღწერილმა დისკუსიამაც.

¹ დისკუსიაზე განიხილებოდა ისეთი საკითხებიც, რომელთა ძალიან აქტიური განხილვა და კვლევა დღესაც მიმდინარეობს (ფსიქიკის დამოკიდებულება მატერიალურ (ნერვულ) სუბსტრატთან, სოციალური გარემოს როლი ადამიანის ფსიქიკის ფორმირებაში, ფსიქიკის შესწავლის სუბიექტური და ობიექტური მეთოდების გამოყენების საზღვრები და შესაძლებლობები, არაცნობიერის კატეგორიის შინაარსი და მნიშვნელობა, განწყობის ცნება და მისი მიმართება ცნობიერებისა და ქცევის კატეგორიებთან და ბევრი სხვა) და, რომელთაც აქტუალობა არასდროს დაეკარგება.

² მაგალითად, ამჟამად ცნობილი ფილოსოფოსი სერგი ავალიანი, მაშინ ახალგაზრდა მკვლევარი, რომელიც ესწრებოდა სხდომებს, იხსენებს, რომ “როცა ა. ქუთელიას ჯგუფის შეტევებმა კ. ბაქრაძის, ა. ბოჭორიშვილის, ს. წერეთელის გამოსვლების შემდეგ ფაქტობრივად მარცხი განიცადა, მაშინ ა. ქუთელიამ დ. უზნაძის მონოგრაფია სკამზე დადო და ზედ დააჯდა” [1: 23].

ლიტერატურა:

1. ავალიანი ს. ინსტიტუტის ევოლუციის ძირითადი ეტაპები. ფილოსოფიის ინსტიტუტი. რედ. ი. კალანდია, მ. მახარაძე. ბათუმი, 2007. გვ. 9-47.
2. ბარამიძე ნ. კიდევ ერთხელ განწყობის თეორიის ზოგიერთი პრობლემური საკითხის შესახებ. ფსიქოლოგიური გამოკვლევები. ტ.2. ბათუმი, 2006. გვ. 28-39.
3. ბერულავა ნ. დიმიტრი უზნაძე. თბილისი, 1967.
4. ბოჭორიშვილი ა. არაცნობიერის პრობლემა დ. უზნაძის განწყობის თეორიაში. თხზულებები, ტ.1. თბ., 1991.
5. ბოჭორიშვილი ა. არაცნობიერის პრობლემა განწყობის თეორიაში (დ. უზნაძე). თხზულებები, ტ.1. თბ., 1991.
6. ბუაღაძე ი. ცნობიერებისა და არაცნობიერი ფსიქიკურის პრობლემა განწყობის ფსიქოლოგიაში. თბ., 1976.
7. დისკუსია თემაზე: “საბჭოთა ფსიქოლოგიის ზოგიერთი საკითხი” (მონსენებათა თეზისები). თბილისი, 1952.
8. იმედაძე ი. მასალები ფსიქოანალიზისა და განწყობის თეორიის შედარებითი ანალიზისათვის. “მაცნე”, 2004, №1. გვ. 54-75.
9. იმედაძე ი. არის თუ არა არაცნობიერის ცნება ზედმეტი ცნება. საქართველოს ფსიქოლოგიის მაცნე, 2008, №1. გვ. 67-78.
10. კაკაბაძე ვ. განწყობის ფსიქოლოგია და არაცნობიერი ფსიქიკის პრობლემა. თბილისი, 1990.
11. ნადირაშვილი შ. განწყობის ფსიქოლოგია. თ.1. თბილისი, 1983; ტ.2. თბილისი, 1985.
12. უზნაძე დ. ძილი და სიზმარი. ტფილისი, 1936.
13. უზნაძე დ. განწყობის ფსიქოლოგიისათვის. თბილისის სახ. უნივერსიტეტის შრომები, ტ.7, 1938. გვ. 17-50.
14. უზნაძე დ. განწყობის ფსიქოლოგიის ძირითადი დებულებები. თბილისის სახ. ნივერსიტეტის შრომები, ტ.19, 1941. გვ. 17-45.
15. უზნაძე დ. ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიის საფუძვლები. შრომები, ტ.2, თბილისი, 1960.
16. უზნაძე დ. ზოგადი ფსიქოლოგია. შრომები, ტ.3-4, თბილისი, 1964.
17. უზნაძე დ. განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძვლები. შრომები, ტ.6. თბილისი, 1977.
18. უზნაძე დ. განწყობის თეორიის ძირითადი დებულებები. შრომები, ტ.6, თბილისი, 1977.
19. უზნაძე დ. იმპერსონალია. შრომები, ტ.9, თბილისი, 1986.
20. უზნაძე დ. შენიშვნების რვეული. “მაცნე”, 1988, №2, გვ. 72-91, №4, გვ. 54-71; 1989, №1, გვ. 75-94.
21. ფრანგიშვილი ა. იდეალიზმის ერთი სისტემის შესახებ ფსიქოლოგიაში (პროფ. უზნაძის “ბიოსფერული ფსიქოლოგია”). ”კომუნისტური აღზრდისათვის”, 1932, №5-7, გვ. 71-80; №8-9, გვ.81-88.
22. ქოჩორაძე ბ. დ. უზნაძის განწყობის თეორიის სისტემატოლოგიური ანალიზი მეტაგანზომილების მიხედვით. საკანდიდატო დისერტაცია, თბილისი, 1993.
23. ჩხარტიშვილი შ. განწყობა და ცნობიერება. თბილისი, 1975.
24. Будилова Е.А.Философские проблемы в советской психологии. М., 1972.
25. Грехем Л. Естествознание, философия и науки о человеческом поведении в Советском Союзе. М., 1991.
26. Какабадзе В.Л. Теоретические проблемы глубинной психологии. Тбилиси, 1982.
27. Некоторые вопросы советской психологии. Стеногр. отчет совещания в АН ГрССР. Тбилиси, 1952.
28. Обсуждение докладов по проблеме установки на совещании по психологии. Вопросы психологии. 1955, 6. С. 72-112.
29. Психологическая наука в России XX столетия: проблемы теории и истории. Под ред. А.В.Брушлинского. М., 1997.
30. Сарджвеладзе Н.И. Еще раз об онтологическом статусе неосознаваемой психической деятельности. Бессознательное: природа, функции, методы исследования. Под ред. А.С.Прангишвили, А.Е.Шерозия, Ф.В.Бассина. Т.4, Тбилиси, 1985. С.56-66.
31. Чхარтишвили Ш.Н. К вопросу об онтологической природе бессознательного. Бессознательное: природа, функции, методы исследования. Под ред. А.С.Прангишвили, А.Е.Шерозия, Ф.В.Бассина. Т.1, Тбилиси, 1978. С. 95-110.
32. Шерозия А.Е. Психика. Сознание. Бессознательное. Тбилиси, 1979.

Irakli Imedadze
1952 year discussion on Uznadze's psychology of Set

Resume

The work presents a detailed analysis of all aspects of the discussion titled 'Actual problems of soviet psychology'. The discussion was organized by Georgian Academy of sciences in Tbilisi in 1952. Apart from the discussion itself, some preceding events are also described in the research. The discussion focused on two main issues: transformation of psychology taking into consideration the results of the so called 'Pavlovian session' and ideological correctness of Uznadze's theory of set. In fact, these issues were interrelated and most participants referred to both of them. The arguments of those opposing the theory of set were chiefly based on the clichés of historical and dialectical materialism. In contrast to this, the representatives of Uznadze's school presented scientifically substantiated theses. Moreover, thanks to their deep knowledge of the relevant sources, they were able to find supporting arguments in Marxism itself and showed the inconsistency between their opponents' views and those expressed by Marxist classics. The discussion clearly ended 'in favor' of the school of set. At the social level it resulted in the consolidation of the Georgian psychological school. At the intellectual level it served as a kind of training field where the arguments to defend the theory of set were tested, ascertained and refined. It was a considerable experience for future debates with more serious opponents, in much more difficult situations and social environment. The discussions will be analyzed in further works.